

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม : พลวัตและพัฒนาการ

พรพีไล เลิศวิชา

สุพชัย เมทิน และนนธชัย นามเทพ

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน
ทุนสนับสนุนจาก ทุนเมธีวิจัยอาวุโส สกว. และฝ่ายชุมชนและสังคม สกว.
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(ฉบับร่าง โปรดอย่าอ้างอิงหรือเผยแพร่)

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม : พลวัตและพัฒนาการ

โดย พรพิไล เลิศวิชา สุพชัย เมทิน และนนรัช นามเทพ

(รายงานการวิจัยฉบับร่าง โปรดอย่าเผยแพร่และอ้างอิง)

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน

ทุนสนับสนุนจาก ทุนเมธีวิจัยอาวุโส สกว. และฝ่ายชุมชนและสังคม สกว.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำ

หนังสือ “เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม : พลวัตและพัฒนาการ” เล่มนี้ เป็นรายงานผลการวิจัยในโครงการ เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ซึ่งมีจุดประสงค์ที่สำคัญคือ ต้องการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์และการประกอบขึ้นของเขตเศรษฐกิจต่างๆ ในท้องถิ่น รวมถึงกลไกที่ชุมชนใช้สร้างระบบที่เกื้อกูลต่อการผลิต การศึกษาวิจัยนี้มุ่งหมายให้ชุมชนนิยามและผลิตซ้ำความคิดความเข้าใจ ความสำนึกเกี่ยวกับตัวตน เส้นทางของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ผ่านมาจะช่วยอธิบายความมีอยู่และหนทางที่ควรเดินต่อไป ไม่ตกเป็นเหยื่อหรือถูกทำลายลงด้วยอำนาจระบบโลกาภิวัตน์ แม้ว่านับวันเส้นแบ่งเขตประเทศจะไร้ความหมาย และนับวันรัฐเดี่ยวจะลดความสำคัญลง แต่มิได้หมายความว่า ชุมชนและเขตการผลิตต่างๆ จะลดทอนความมีอยู่ ความหมายและความสำคัญของตน แท้ที่จริงแล้ว ควรเร่งทำการศึกษเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมภายใน เพื่อผลิตซ้ำความมีอยู่ สืบทอดประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมนี้ ขยายนิยามและบูรณาการเขตเศรษฐกิจใหม่ที่สอดคล้องกับระบบภูมิโนเวทที่เปลี่ยนแปลงไป เทคโนโลยีการผลิตใหม่ๆ ที่เหมาะสม พร้อมทั้งแสวงหาหนทางต่างๆ สร้างเครือข่ายเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมท้องถิ่นหน่วยต่างๆ ให้มีพลวัตที่มั่นคงสืบไปในอนาคต

สำหรับรายงานฉบับนี้ เป็นผลการศึกษาเฉพาะพื้นที่เชียงใหม่-ลำพูนตอนล่าง ครอบคลุมพื้นที่ อำเภอจอมทอง อำเภอสี อำเภอบ้านโฮ่ง อำเภอดอยเต่า กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง อำเภอฮอด และอำเภออมก๋อย ข้าพเจ้าคิดว่าข้อค้นพบที่ได้รับจากการศึกษานี้มีความสำคัญ เพราะช่วยให้เราเข้าใจระบบและกลไกต่างๆ ในพื้นที่ในการขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจ ความรู้เหล่านี้ เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจความจริงภายในท้องถิ่น ที่จำเป็นสำหรับการคิดเรื่องอนาคตของประเทศ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสศึกษาชุมชนหมู่บ้านในพื้นที่ต่างๆ ของประเทศมาหลายสิบปี คิดเสมอว่าควรทำความเข้าใจเรื่อง การประกอบขึ้นของชุมชนย่อยๆ ขึ้นเป็นเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมต่างๆ อยากจะเข้าใจโลกทัศน์ของชุมชนว่า จัดระบบพื้นที่และสังคมอย่างไร โดยเฉพาะอยากเข้าใจเขตย่อยทุกเขต เพื่อประกอบขึ้นเป็นภาพรวม และก็ได้อีกโอกาสทำบ้างแล้วในงานวิจัยชิ้นนี้

ขอขอบคุณฝ่ายวิชาการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่กรุณามอบทุนเมธีวิจัยอาวุโส รวมทั้งฝ่ายชุมชนและสังคม ที่กรุณาให้ทุนวิจัยร่วม เพื่อทำโครงการวิจัยชุดนี้ ขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์นายแพทย์วิชัย บุญแสง ที่กรุณาให้กำลังใจและให้ความสนใจต่อโครงการ ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ครูผู้เต็มไปด้วยความเมตตาต่อลูกศิษย์ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้ซึ่งไม่เพียงแต่ให้คำแนะนำอันมีค่า แต่ยังให้กำลังใจอยู่เป็นนิจ ขอขอบคุณเพื่อนร่วมทีมวิจัยทุกท่าน ที่ทำให้โครงการวิจัยนี้มีชีวิตชีวา และท้าทาย ขอขอบคุณเป็นพิเศษ สำหรับการทำงานอย่างหนักในสนามของคุณเนนรัชช นามเทพ และคุณสุพชัย เมธิน รวมถึงการจัดทำข้อมูลจำนวนมากให้เป็นระบบอย่างไม่ย่อท้อ ขอขอบคุณคุณสุนันทา บุญศรีสวัสดิ์ และคุณเดือนฉาย รุ่งจิตร ซึ่งกรุณาดูแลงานพิมพ์และจัดรูปเล่ม สุดท้ายขอขอบคุณคุณวรกันต์ ตนบุรณทรัพย์ ที่กรุณาจัดทำแผนที่ประกอบหนังสือเล่มนี้

พรพีโล เลิศวิชา

มีนาคม 2550

กับ

สารบัญ

บทที่ 1 เชียงใหม่-ลำพูน ในประวัติศาสตร์.....	6
• เขตเศรษฐกิจบนฐานวัฒนธรรม	6
• โหล่ง (แอ่ง?)	10
• ร่องรอยของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์	13
• บ้านเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน	13
• กอ บวก หลุม ชุม ต่อ(ต่อ?)	20
บทที่ 2 รากฐานความคิดของสังคม	26
• แผนที่ศักดิ์สิทธิ์	28
• บ้านหลวง/ทุ่งหลวง/วัดหลวง/ฝ่ายหลวง	34
• จากบ้านเป็นเมือง	42
บทที่ 3 ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และเขตเศรษฐกิจของเมือง	46
• เมืองฮอด	46
• ดอยเต่า	72
• บ้านโฮ่ง	90
• อมก๋อย	110
• เมืองดั้น	130
• เมืองจอมทอง	142
• เมืองลี้	160
• เมืองที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจ	182
• สิทธิเหนือผืนแผ่นดิน	183
• เมือง : สัมพันธ์แห่งหมู่บ้าน	191
• หลายผีเมืองเดียว	195
• ความเชื่อเรื่องผี	197
• ผีควบเมือง	202

บทที่ 4 เขตเศรษฐกิจบนฐานวัฒนธรรม 206

- ลักษณะการผลิตในตอไม้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน 208
- ภูมิศาสตร์ของแหล่งผลิตกับเครือข่ายตลาดท้องถิ่น 209
- ตลาดเครือข่ายระหว่างเมืองและโหล่ง 212
- เครือข่ายตลาดท้องถิ่น : กาดบ้านเวียง 215
- กาดนัดบ้านเวียง 216
- เส้นทางท้องถิ่น 221
- ผลิตเพื่อการค้า? 224
- ตัวแปรในพลวัตของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม 224

บทที่ 5 เหมืองฝาย ความหลากหลายของระบบการจัดการ 227

- เหมืองฝายเมืองฮอด 228
- เหมืองฝายเมืองจอมทอง 235
- เหมืองฝายเมืองลี 241

บทที่ 6 อุดมการณ์เหมืองฝาย : พลวัตความเปลี่ยนแปลง 247

- สถานการณ์ปัญหาของระบบเหมืองฝายปัจจุบัน 247
- พลวัตเหมืองฝายเพื่อการจัดการปัญหา 253

บทที่ 7 เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม : แบบจำลองของพลวัตและพัฒนาการ..258

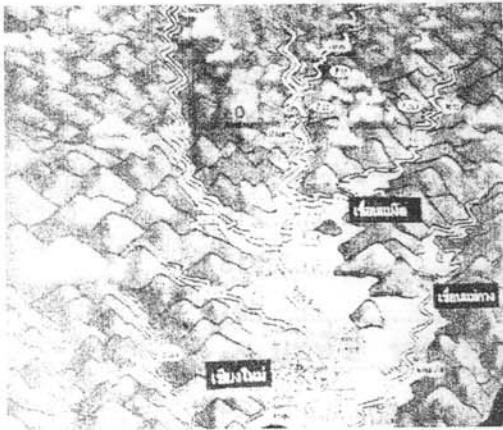
- พลวัตที่อยู่เบื้องหลังเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม 263
- ความเข้มแข็งของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม 263
- คุณภาพของระบบสังคม 266
- การคงอยู่และความก้าวหน้าของระบบสังคม 272

เชิงอรรถ 280

บรรณานุกรม 286

บทที่ 1

เชียงใหม่ ลำพูน ในประวัติศาสตร์

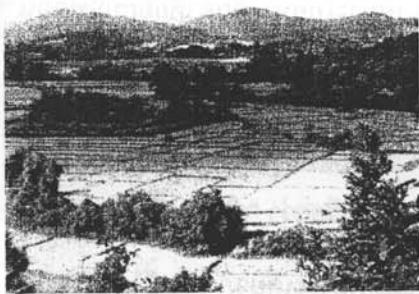
แม่น้ำปิงไหลจากดอยด้วยผ่านกลางแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ลงมาทางใต้ผ่านอำเภอมะแตง แมริม เมืองเชียงใหม่ สารภี หางดง สันป่าตอง เมืองลำพูน ป่าซาง บ้านโฮ้ง จอมทอง และฮอด เข้าสู่จังหวัดตาก ในภาพคือตอนที่ผ่านอำเภोजอมทอง จ.เชียงใหม่ ในฤดูฝนน้ำมักหลากขึ้นท่วมสองฝั่งแม่น้ำ โดยเฉพาะบริเวณที่ต่ำ

เขตเศรษฐกิจบนฐานวัฒนธรรม

สิ่งใดคือสิ่งที่พื้นฐานของการสร้างสรรค์เขตเศรษฐกิจต่างๆ ของชุมชนหมู่บ้านขึ้นมา คำตอบพื้นฐานควรจะอยู่ที่สภาพภูมิศาสตร์และหรือฐานทรัพยากร ภูมิประเทศของดินแดนที่เรียกว่าล้านนาส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาหรือภูเขาสูงจำนวนมากเรียงขนานกันไประหว่างแนวเทือกเขาเหล่านี้ก็คือ แอ่ง หรือพื้นที่ในหุบ (เรียกเป็นภาษาพื้นถิ่นว่า ไหล่ง) ซึ่งเป็นพื้นที่ราบเชิงเขา และที่ราบน้ำท่วมถึงอย่างเช่น ที่ราบเชียงใหม่ เป็นต้น เชียงใหม่-ลำพูน ก็มีลักษณะเช่นนี้คือ เป็นแอ่งที่ราบใหญ่ มีแม่น้ำไหลผ่าน ที่ราบในแต่ละหุบเขาใช้แม่น้ำสาขาที่สอดคล้องกับความสูงต่ำของพื้นที่ บริเวณกลางแอ่งมีแม่น้ำปิงไหลจากทิศเหนือลงไปทิศใต้ สองฝั่งน้ำเป็นพื้นที่น้ำท่วมอยู่เป็นประจำ แต่เนื่องจากน้ำท่วมอยู่เพียงช่วงสั้นๆ จึงทำให้ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการทำเกษตรกรรม กลุ่มชนในแอ่งนี้มักจำแนกพวกออกจากกันโดยอาศัยเขตแดน คือ ใช้สันปันน้ำที่แบ่งเขตลุ่มน้ำหรือขอบเขตของภูเขาหรือเนินเขาเตี้ยๆ แบ่งพื้นที่ย่อยๆ ออกจากกัน นักประวัติศาสตร์มักจะอธิบายว่าชุมชนในหุบเขาต่างๆ นี้เองที่รวมตัวกันเป็น รัฐเจ้าฟ้า ในแอ่งที่ราบ ซึ่งการไปมาติดต่อที่ยากลำบาก เพราะมีเขาสูงกันอยู่นั่นแหละ ที่ทำให้รัฐเจ้าฟ้ามิได้รวมกันเป็นอาณาจักรใหญ่อันแน่นแฟ้น

จากการสำรวจพื้นที่เมืองสำคัญของเชียงใหม่-ลำพูนตอนล่าง ในปี พ.ศ. 2549 ได้แก่ จอมทอง เมืองลี เวียงหนองล่อง ฮอด อมก๋อย ดอยเต่า บ้านโฮ้ง และเมืองดั้น ได้พบว่า เมืองเหล่านี้ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขา และที่ราบลุ่ม เมืองแต่ละเมืองแยกกันอยู่โดยมีทิวเขา

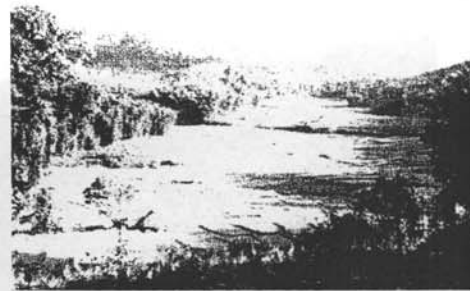
กั้นขวาง ยกเว้นเมืองบนพื้นที่ราบริมแม่น้ำปิง ซึ่งใช้แม่น้ำปิงหรือแม่น้ำสาขาเป็นเส้นแบ่งเขตของตน ออกจากพื้นที่อีกฟากหนึ่ง การที่ภูเขา ช่องเขา และลำน้ำแยกเมืองหนึ่งออกจากเมืองอื่นโดยรอบ ทำให้ความสัมพันธ์ภายในเขตเมืองหนึ่งๆ มีลักษณะเด่นชัดขึ้น ลักษณะทางภูมิศาสตร์อื่นๆ ที่ทำให้พื้นที่มีความแตกต่างกัน ได้แก่ ลักษณะดิน ปริมาณน้ำฝน ระดับน้ำใต้ดิน ความสูงต่ำลาดเอียงของพื้นที่ เป็นต้น

อมก๋อยเป็นพื้นที่สูง แต่ระหว่างภูเขาก็มีที่ราบ
บนเขาอยู่ ชุมชนนิยมตั้งบ้านเรือนอยู่เชิงเขา และ
ริมฝั่งแม่น้ำ

ที่ราบริมแม่น้ำต้น มีดอยหลวงม่อนจองเป็นฉาก
หลัง ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเชิงเขา ถัด
ลงมาบนที่ราบเป็นที่นา และที่ราบต่ำที่สุดติดกับ
แม่น้ำ มีภูเขากั้นเมืองตื้นออกจากเมืองอื่นๆ

ในเขตภูเขาสูงอาจมีที่ราบเล็กๆ ระหว่างภูเขา ซึ่งมี
ลำห้วยไหลผ่าน ชาวบ้านนาเกียนตั้งบ้านเรือนอยู่ตาม
เชิงเขา และใช้ที่ราบนาเกียนทำนา โดยอาศัยน้ำจาก
ลำห้วย ส่วนที่ดินตามเชิงเขานิยมปลูกข้าวไร่ กระหล่ำปลี
มะเขือเทศ และพริก

ยกตัวอย่างเขตอมก๋อย มีเขตย่อยภายในสามเขตที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชนในแอ่งที่ราบนาเกียน ซึ่ง
ตั้งอยู่บนภูเขาสูง ชุมชนบนที่สูงอมก๋อย และชุมชนบนที่ราบริมแม่น้ำต้น ที่ราบย่อยในแต่ละเมืองแยก
ออกจากกันเพราะพื้นที่ถูกกั้นด้วยภูเขาและทิวเขา เมืองบนที่ราบลุ่มแม่น้ำต้น กับเมืองบนที่ราบสูงอมก๋อย
เป็นเมืองที่อยู่ติดกันแต่ถูกคั่นด้วยภูเขาสลับซับซ้อน เป็นระยะทางถึง 76 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางประมาณ
4 ชั่วโมง โดยทางรถยนต์ ขณะที่ชุมชนอมก๋อยกับชุมชนบนที่ราบนาเกียน ที่ตั้งอยู่บนภูเขาสูง เป็นเมือง
เดียวกัน แต่ก็มีระยะทางห่างกันถึง 60 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางจากอมก๋อยไปยังตำบลนาเกียนโดยทางรถยนต์ถึง
6 ชั่วโมง การที่ชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตที่การติดต่อยากลำบากเช่นนี้ ยังผลให้หน่วยพื้นที่ย่อยแต่ละ
ตำแหน่งมีความสัมพันธ์อยู่กับภายในยิ่งกว่าภายนอก นี่คือเหตุผลพื้นฐานที่เมืองในแต่ละแอ่ง มักมี
ลักษณะเฉพาะตัว และความสัมพันธ์ภายในถูกย่ำโดยระบบจัดการต่างๆ ที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้น

สภาพภูมิศาสตร์และภูมิทัศน์เพียงอย่างเดียว มิใช่สิ่งบงการรูปลักษณะการเกิดขึ้นมาของชุมชน
ภูมิศาสตร์เป็นพื้นฐานแต่มีใช้ตัวกำหนดชี้ขาดลักษณะของสังคม ดังตัวอย่างในอดีตอันไกล อาณาจักร
ไตอาหม ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ 600 ปี ตั้งขึ้นมาในบริเวณลุ่มน้ำพรหมบุตร ขยายอาณาเขตครอบคลุมลุ่มน้ำ
ได้ทั้งหมด เมื่อราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยการคืบรุกเบิกการเกษตรในที่ลุ่ม การอพยพเข้าไปของ
ชาวไตอาหมมีผลเปลี่ยนแปลงที่ราบลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร จาก
แต่เดิมเป็นที่ลุ่มรกร้าง หนองบึง กลายเป็นแหล่งผลิตข้าว

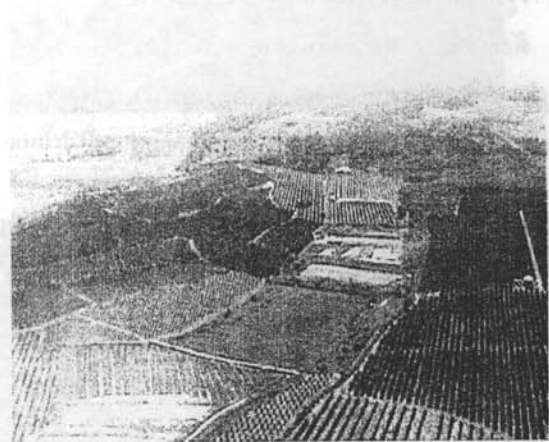
ชาวเชียงใหม่ในปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ตัดสินใจใช้
พื้นที่ริมฝั่งน้ำตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจนอยู่กันหนาแน่นดังในภาพ

หมู่บ้านแม่ทย อ.ลี้ จ.ลำพูน เพิ่งจะกลายมาเป็นนาหลุ่มปลูกข้าวได้เมื่อพ่อเผ่าผู้ชำนาญเรื่องการทดน้ำคนหนึ่ง นำชุมชนชาวนาร่วมมือกันขุดเหมืองฝาย และทดน้ำเข้านาได้

ตัวอย่างสภาพภูมิศาสตร์ที่ราบบนภูเขาสูง ซึ่งชาวลัวะมีความชำนาญในการตั้งถิ่นฐาน การที่ชุมชนตั้งอยู่บนภูเขา มักทำให้คนบนที่ราบเข้าใจว่า บนที่สูงทำได้เฉพาะข้าวไร่ แท้ที่จริงนทีสูงและภูเขาก็มิที่ราบที่สามารถทำนาได้เช่นเดียวกัน

สวนส้มฝางกระจายทั่วไปในเขตภูเขาของอำเภอฝาง แม่ฮาย และไชยปราการ ภูเขาซึ่งเคยเป็นพื้นที่ต้นน้ำหาของป่า กลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรมอย่างเข้มข้น ต้นน้ำลำธารถูกทำลายลง มีการขุดบ่อขนาดใหญ่กักน้ำไว้บนภูเขา เพื่อเก็บน้ำไว้สำหรับสวนส้ม ลำเหมืองของชาวบ้านถูกรบกวนจนถึงทำลายลง ทำให้การทำนาบนที่ลุ่มประสบปัญหาอย่างต่อเนื่อง (ภาพเอื้อเฟื้อจากนิคม พุทธา โครงการลุ่มน้ำโขงตอนบน)

ขณะที่ชนพื้นเมืองเดิมกลับใช้ภูมิประเทศนี้ โดยอาศัยอยู่บนที่ดอนและไหล่เขา ทำไร่และหาของป่าเป็นหลัก สิ่งสำคัญที่ชาวได้อาหมได้ทำก็คือ การขุดคันนา และขุดคูทดน้ำ กันลำน้ำ ทำเส้นทางระบายน้ำส่วนเกิน จนสามารถแปรลุ่มน้ำพรหมบุตรให้กลายเป็นอาณาจักร ดังที่จิตร ภูมิศักดิ์ เรียกว่า "เขื่อนนาเมืองลุ่ม" ได้

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมลักษณะเดียวกันกับที่ได้อาหมได้บุกเบิก ก็เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าในประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนผู้มีความชำนาญในการทดน้ำขึ้นมาเพื่อปลูกข้าว ดังตำนานระบุว่า พระนางจามเทวีบุกเบิกที่ราบหริภุญไชย² สิงหนวัติบุกเบิกที่ราบเชียงแสน³ พญามังรายบุกเบิกที่ราบเชียงใหม่⁴ แม้กระทั่งเมื่อ 100 กว่าปีที่ผ่านมาเอง ณ ที่ราบริมน้ำลี้ บ้านแม่ทย อ.ลี้ จ.ลำพูน ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ปลูกข้าวไร่ เป็นนาข้าวฝาน ผลผลิตต่ำ กลับแปรเปลี่ยนเป็นนาหลุ่มใช้น้ำจากเหมืองฝาย เป็นชุมชนมั่นคงขึ้น ด้วยเหตุที่มีพ่อเผ่าจากสิบสองปันนามาตั้งถิ่นฐาน และรวบรวมผู้คนมาขุดเหมืองฝาย ประวัติศาสตร์ของพ่อเผ่ากลายเป็นประวัติศาสตร์ของผู้สร้างภูมิทัศน์ในความหมายใหม่ให้แก่ชาวลี เพราะเขาเป็นผู้นำชาวบ้านขุดเหมืองฝาย ห้วย และอื่นๆ ชาวบ้านบันทึกความจำของเขาว่า "เป็นเข้าใจ เป็นขุด เป็นมีหลอดน้ำ หลอดหนึ่ง เอากล้องส่องผ่อ นำหมู๋เอาไปขุดเหมืองแบ่งฝาย"⁵ นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา บ้านแม่ทยก็กลายเป็นหมู่บ้านนาหลุ่มกินน้ำเหมือง แทนที่จะเป็นนาข้าวไร่ที่ผลผลิตต่ำดังเช่นเคยมา

ในประวัติศาสตร์อันยาวนาน ลัวะเป็นกลุ่มชนที่มีบทบาทอย่างสูงในการบุกเบิกที่ราบตามหุบเขาต่างๆ ให้กลายเป็นหมู่บ้าน และกลายเป็นเมือง ดังตัวอย่าง บ้านแปะ อ.จอมทอง บ้านตาล อ.ฮอด แม้ว่าหมู่บ้านจะอยู่ในเขตภูเขาหรือที่สูง แต่แท้จริงแล้ว ชาวลัวะทำนาบนที่ราบ โดยกั้นน้ำมาจากลำห้วย

ชาวบ้านสันทรายคองน้อย ลุ่มน้ำฝาง
พากันเข้ารื้อถอนรั้วของสวนส้มแห่งหนึ่ง
แล้วขุดวางท่อจากหนองก้อดหอธรรม
เพื่อผันน้ำเข้าหมู่บ้านบนที่ลุ่ม

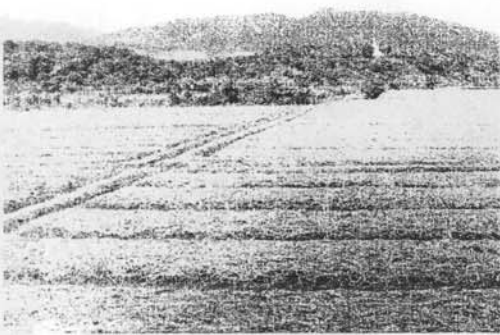

เขตภูมิศาสตร์ต่างๆ ไม่ใช่พื้นที่สากลที่ทุกคนจะเข้าถึง และใช้ประโยชน์ได้เหมือนๆ กัน ด้วยวิธีการที่
คัดลอกต่อกันได้ เขตเศรษฐกิจเป็นการใช้สติปัญญามาเข้าใจ และจินตนาการว่าจะใช้พื้นที่นั้นอย่างไร เขต
เศรษฐกิจจึงเป็นผลงานทางปัญญาที่เจ้าของถิ่นใช้เกณฑ์ต่างๆ จินตนาการแล้วประกอบสร้างขึ้น พิจารณา
คุณลักษณะของถิ่นและพรมแดน ที่จะทำให้เขตภายในใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความแตกต่างหรือ
แยกออกจากเขตอื่นๆ โดยรอบ ดังนั้นเขตเศรษฐกิจจึงมีรากฐานโยงยึดอยู่กับความรู้ และกระบวนการจัดการ
ของเจ้าของถิ่น นั่นก็คือ เขตเศรษฐกิจย่อมมีรากฐานอยู่บนวัฒนธรรม

กรณีการสร้างสวนส้มขนาดใหญ่บนพื้นที่สูงตามเนินเขาของกลุ่มน้ำฝางของนักลงทุนในทศวรรษที่ผ่านมา
เป็นตัวอย่างของการบุกเบิกเขตเศรษฐกิจที่แสดงความไม่เข้าใจอย่างสิ้นเชิงต่อภูมิศาสตร์และทรัพยากรอันอาจ
นำไปสู่ความล้มเหลวของเขตนี้ เพราะการปลูกส้มต้องใช้น้ำมาก ชาวนาผู้ปลูกข้าวกันน้ำจากลำห้วยลงสู่
เหมืองฝายเพื่อทำนา ดังคำกล่าวโบราณว่า "แบ่งต่งบน กินต่งลุ่ม" แต่สวนส้มกลับต้องการกักน้ำไว้บนภูเขา เพื่อ
หล่อเลี้ยงสวนส้ม ตัดเส้นเหมืองต่างๆ ของชาวบ้าน และขัดขวางการไหลของน้ำที่ชุมชนได้ร่วมมือกันสร้างมา
หลายร้อยปี หมายความว่า เขตการผลิตสวนส้มทั้งหลายตั้งอยู่บนระบบพื้นที่ที่ขัดขวางระบบไร่นาบนที่ราบลุ่ม
ทั้งหมดที่ชุมชนบุกเบิกมาหลายร้อยปี

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาเพียงเพราะว่า มีภูมิศาสตร์และมีมนุษย์ เพราะการ
ประกอบเขตอย่างสูงเอาเผากิน ไร่สติปัญญา ไร่วัฒนธรรม อาจนำความล้มเหลวของเขตให้มาถึงโดยเร็ว เขต
เศรษฐกิจที่จะครองความยั่งยืน หมายถึง การประกอบขึ้นระหว่างความคิด จินตนาการของมนุษย์กับพื้นที่ เป็น
ความเข้าใจและการพัฒนาความสามารถของคนที่จะอยู่ ใช้ และพัฒนาฐานทรัพยากร นั่นคือ เขตเศรษฐกิจมี
ฐานรากอยู่บนวัฒนธรรม

ประวัติศาสตร์ของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมหนึ่งๆ ก็คือ ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนที่มีความสัมพันธ์โดยใกล้ชิด
มีการจัดระบบร่วมกัน คิด ใช้ และคัดเลือกกระบวนการต่างๆ ที่จะทำให้ชุมชนอยู่รอด สร้างหมู่บ้าน สร้างพื้นที่
การผลิต ก้าวขึ้นสู่ความสัมพันธ์กับเครือข่ายเพื่ออยู่บนฐานทรัพยากรให้สืบเนื่องต่อไป

บ้านโฮ้งโฮ้งลี่ เป็นพื้นที่ราบกว้าง ทำการเกษตรได้สองฤดู คือ ฤดูฝนและฤดูแล้ง "เทือกเขาตอยโก๊ะเขีย" หอดด้วยยาวทางทิศตะวันออกของอำเภอบ้านโฮ้ง เป็นเขตแดนกับบ้านโฮ้งออกจากอำเภอมะหา

โฮ้งเมืองดิน : เมืองในหุบเขา ล้อมรอบด้วยภูเขาสูงทุกด้าน มีแม่น้ำดินไหลผ่าน

ทุ่งนาบ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ ซึ่งเป็นถิ่นฐานที่ชาวลัวะเลือกเป็นทำเล ทุ่งนาผืนนี้อยู่ในที่ราบในหุบเขา มีลำห้วยแม่แปะไหลผ่าน รับน้ำจากน้ำแปะ ด้านหลังทุ่งนาจะเป็นภูเขาสูงเสมือนปราการให้กับบ้านแปะ โฮ้งนี้ถูกเบิกโดยชาวลัวะ

โฮ้ง (แอ่ง?)

คำว่าโฮ้ง เป็นคำเก่าแก่ ในทางภูมิศาสตร์ โฮ้ง หมายถึงพื้นที่ในหุบระหว่างภูเขา และโดยเหตุที่ชุมชนมักตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหุบเขา จึงมักตั้งชื่อเรียกหุบต่างๆ แยกออกจากกัน เพื่อจำแนกการมีอยู่ของพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของกลุ่มชนต่างๆ ดังเช่น เรียกพื้นที่โฮ้งลี่ โฮ้งเมืองดิน โฮ้งฮอด เป็นต้น และเนื่องจากในโฮ้งมักเป็นที่ตั้งของ เมือง ซึ่งเป็นหน่วยดั้งเดิมของชนชาติไท จึงมักเรียกชื่อโฮ้งตามด้วยเมือง เช่น โฮ้งเมืองลี่ โฮ้งเมืองดิน โฮ้งเมืองฮอด เป็นต้น ในบางกรณีโฮ้งมีพื้นที่ขนาดเล็กมาก เป็นเพียงที่ตั้งของหมู่บ้าน ก็มักเรียกชื่อโฮ้งตามด้วยชื่อหมู่บ้าน เพื่ออธิบายให้ชัดเจนว่า กำลังกล่าวถึงที่ไหน และใครครอบครองพื้นที่นั้นอยู่ เช่น โฮ้งบ้านตาล โฮ้งบ้านแปะ โฮ้งแม่ทย เป็นต้น ในสมัยโบราณ โฮ้ง เคยถูกใช้นิยามพื้นที่เพื่อการปกครอง จึงมีคำว่า "พญาโฮ้ง" เช่น พบคำนี้ใช้ในพื้นที่สิบสองปันนา เป็นต้น⁶

เราอาจเทียบเคียงคำว่า "โฮ้ง" กับ "แอ่ง" ว่ามีความหมายคล้ายกัน แต่ก็ไม่ใช่เสียทีเดียว คำว่า "แอ่ง" ในทางภูมิศาสตร์หมายถึงพื้นที่ราบระหว่างภูเขา คำว่า "โฮ้ง" เดิมทีก็มีที่มาจากลักษณะภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ในหุบเขา และมีผู้คนอาศัยอยู่ในถิ่นนั้น แต่ต่อมาคำว่าโฮ้ง คงมีการขยายความหมายออกไปใช้อธิบายพื้นที่ที่ผู้คนอยู่อาศัยเป็นกลุ่มๆ ตั้งแต่ที่ราบเชิงเขา ที่ราบในหุบเขา พื้นที่ริมแม่น้ำ กระทั่งพื้นที่ห่อหมกหนึ่งซึ่งชาวบ้านใช้ทำการผลิตร่วมกันก็เรียกว่าโฮ้งหนึ่ง คำว่า "โฮ้ง" จึงมีความหมายโดยอนุโลมว่า เป็นพื้นที่หน่วยหนึ่งบนพิกัดภูมิศาสตร์แน่นอน ที่กลุ่มชนเข้ามาใช้ประโยชน์ทางการผลิตร่วมกัน ดังตัวอย่างในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ มีข้อความระบุว่า "โฮ้งน้ำปิง"⁷ แสดงว่า นำคำว่าโฮ้งไปใช้เรียกกลุ่มพื้นที่ ณ ตำแหน่งหนึ่งๆ เช่นกัน

ชาวบ้านใช้คำว่า "โฮ้ง" นำหน้าพื้นที่ที่อยู่อาศัย และทำการผลิตร่วมกัน และทำให้พวกเขาสามารถจำแนกกลุ่มสังคมชุมชนขนาดใหญ่ระดับลุ่มน้ำให้กลายเป็นหน่วยพื้นที่ที่เล็กลง มีลักษณะเฉพาะของหน่วยนั้นชัดเจนขึ้น แตกต่างไปจากหน่วยอื่น แม้จะอยู่ใกล้เคียงกัน ลักษณะที่ชัดเจนนี้อาจเป็นตำแหน่งลักษณะทางภูมิศาสตร์หรือลักษณะการใช้ประโยชน์ การทำให้พื้นที่ขนาดใหญ่จำแนกหน่วยให้เล็กลงนี้ทำให้ชุมชนสามารถจัดการ หรือเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการ หรือเพิ่มความสามารถในการจัดการระบบตามศักยภาพจริงที่ชุมชนจะทำได้

บ้านโฮ้งเป็นที่ราบลุ่มที่ลาดจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ตามแนวแม่น้ำลี้ มีภูเขาเป็นพรมแดนธรรมชาติล้อมรอบแทบทุกด้าน โดยเฉพาะทางทิศใต้ และทิศตะวันออกเป็นด้านที่มีภูเขาสลับซับซ้อน ในภาพคือ ดอยกาน ที่ทอดตัวยาวทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของบ้านโฮ้ง มีตำนานเล่าว่า เดิมดอยกานมีชื่อว่า ดอยเรือก้า แต่มีเจ้าเมืองจากเมืองอื่น มาชุดหาสมบัติที่ดอยแห่งนี้ ชาวบ้านเกรงว่าทรัพย์สินจะถูกลักขโมยไปหมด จึงเปลี่ยนชื่อภูเขาแห่งนี้เสียใหม่ว่า ดอยกาน ดอยกานถูกใช้เป็นเขตแดนแสดงขอบเขตของโฮ้งบ้านโฮ้ง

โฮ้ง จึงนับว่าเป็นนิยามส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ มันทำให้การอธิบายหรือนิยามชัดเจนขึ้นต่อทั้งผู้เป็นเจ้าของ และต่อผู้อื่นที่จะเข้ามาปฏิสัมพันธ์ โฮ้ง เป็นพื้นที่ซึ่งสืบทอดมาในประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนผู้อาศัยจากรุ่นสู่รุ่น ขณะที่เขตอำเภอและหน่วยอำเภอกำหนดเพื่อขีดเส้นแบ่งหน่วยปกครอง หน่วยโฮ้งกลับลากเส้นไปบนผิวพื้นที่มีลักษณะร่วมกันทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม โฮ้งเป็นคำที่ใช้เรียกหน่วยพื้นที่ที่แปรความหมายตั้งแต่ ชุมชนพื้นที่ลุ่มน้ำย่อย ชุมชนลำห้วยสาขา ดังที่เราจะได้ยินคำเรียกชื่อพื้นที่ต่างๆ ในเชียงใหม่-ลำพูน ว่า โฮ้งลี้ โฮ้งจอมทอง บ้านโฮ้งโฮ้งลี้ โฮ้งเมืองดั้น เป็นต้น บางที่ยังใช้คำว่า "โฮ้ง" เรียกพื้นที่ปิดที่อยู่ในหุบเขา เช่น "โฮ้งขอด" เป็นชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอพร้าว จ.เชียงใหม่ โฮ้งเป็นคำที่วางพื้นฐานอยู่บนระบบทางกายภาพที่ชุมชนตั้งอยู่ร่วมกัน แต่โฮ้งอาจขยายตัวหรือมีความเข้มข้นโดยอาศัยแกนของประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ ในที่สุดแล้วระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนบนพื้นที่ทางกายภาพ ก็กลายเป็นสิ่งบงการลักษณะ และขอบเขตของโฮ้งไปในที่สุด โฮ้งจึงอาจหดตัวลง หรือขยายตัวไปตามชีวิตของชุมชนที่เป็นจริงในช่วงเวลาต่างๆ อีกด้วย

ในขณะที่เขตแดนจังหวัดและอำเภอ เป็นหน่วยที่ครอบคลุมเขตแดนทางการเมืองที่เกิดขึ้นจากการแบ่งพื้นที่ปกครองของรัฐ คนในโฮ้งกลับอยู่อาศัยบนฐานทรัพยากร บนพื้นที่ที่มีบริบทสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่ที่เป็นจริง โฮ้งเป็นพื้นที่ซึ่งความผูกพันกับท้องถิ่น ความสำนึกรับผิดชอบ ความศรัทธา ความพยายามที่จะสร้างข้อตกลงอยู่ร่วมกันได้ก่อตัวขึ้นมา ในที่สุดจึงมีตัวแปรร่วมต่างๆ ของชุมชนที่แสดงออกร่วมกันในโฮ้งต่างๆ เช่น การตั้งบ้านเรือนและกลุ่มเครือญาติ การผลิตบนผืนไร่นา การใช้และควบคุมน้ำ การใช้เส้นทาง และการสัญจร การแบ่งแยกจัดสรรแรงงาน งานฉลอง ประเพณี พิธีกรรม ผู้นำ วิบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความคิดเห็น ความเชื่อ ไปจนถึงการร่วมมือกันต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และวาระแห่งความตายบนป่าช้าร่วมโฮ้งเดียวกัน

ตัวแปรเหล่านี้ก่อให้เกิดความผูกพันกับพื้นที่ ก่อให้เกิด และมีพื้นฐานอยู่บนตัวแปรด้านวัฒนธรรม และสังคม ตัวเชื่อม (bond) ในโหล่งและระหว่างโหล่ง กลายเป็นเกณฑ์แห่งการเกิดขึ้นมาและความสัมพันธ์ของโหล่งต่างๆ ในพื้นที่

หน่วยที่เรียกว่า "โหล่ง" นี้เองที่เป็นพื้นที่แกนของความสัมพันธ์ร่วมของตัวแปรต่างๆ ตลอดจนการคลี่คลายของปรากฏการณ์ต่างๆ ปรากฏการณ์ในโหล่งกลายเป็นภาพพื้นฐานที่สะท้อนความสัมพันธ์ร่วมของสิ่งต่างๆ ในพื้นที่ กล่าวคือ ลีกลงไปในปรากฏการณ์นั้นเป็นเนื้อในของระบบความสัมพันธ์

พื้นที่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ประกอบด้วยโหล่งใหญ่น้อย เช่น เมืองลี จังหวัดลำพูน ตั้งอยู่ในโหล่ง มีโหล่งย่อยสำคัญอยู่ในโหล่งลี 4 โหล่ง คือ โหล่งลีหลวง โหล่งแม่หว่างลุ่ม โหล่งบ้านก้อ โหล่งแม่ทย-แม่ตื่น แต่ละโหล่งจำแนกออกจากกันได้ง่ายด้วยสายตา เพราะพื้นที่แยกออกจากกันด้วยภูเขาหรือเนินเขาเตี้ยๆ

ทุกโหล่งบนที่ตั้งในท้องถิ่นมีตำแหน่งเปรียบเทียบกับโหล่งอื่นๆ ว่ามีความเหมือนหรือต่าง ได้เปรียบเสียเปรียบ มีจุดเด่นจุดด้อยที่ต่างกัน ตำแหน่งเปรียบเทียบกับนี้จึงมีความสำคัญ เพราะเป็นเงื่อนไขของการเลื่อนไหลของการติดต่อไปมา เป็นเงื่อนไขของการสร้างเครือข่าย และสร้างระบบความสัมพันธ์ ด้วยเหตุที่แกนทางวัฒนธรรมก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดโหล่งแต่ละแห่ง รวมทั้งทำให้บางโหล่งอ่อนแอหรือเข้มแข็งกว่าบางโหล่ง หรือกระทั่งบางโหล่งสลายไป หรือมิได้เกิดขึ้นเลย

ฝ่ายแม่หลวงทา ฝ่ายชะกูน ห้วยแม่แฉะ อ.ลี จ.ลำพูน

สองโหล่งที่แตกต่างกัน

โหล่งลีตั้งอยู่บนที่ราบบนภูเขาทิศตะวันตกจรดแม่น้ำปิง ทิศตะวันออกมีภูเขาคั่นระหว่างลี้กับลำปาง โหล่งลีเป็นโหล่งที่ตั้ง ณ ที่ราบบนภูเขาน้ำที่ไหลผ่านเป็นสายเล็กๆ ชาวบ้านเรียกว่า "ลำห้วย" ที่นาบนที่ราบนี้จึงเป็นที่นาสำหรับผลิตเลี้ยงครอบครัว น้ำถูกทดมาจากฝ่ายขนาดเล็ที่เรียกว่า "ฝ่ายชะกูน" เป็นฝ่ายเล็กๆ ใช้แรงงานของครอบครัว และเครื่องสูบน้ำเพียงที่นาเพียง 5-10 ไร่ ระบบความสัมพันธ์ของฝ่ายลูกเล็กๆ นี้เป็นไปอย่างเรียบง่าย เพราะงานน้อย ทุกคนรู้จักมักคุ้นกัน

ฝ่ายท่าบะโก๋ อ.สารภี จ.เชียงใหม่

โหล่งหนองตองบนที่ราบลุ่มในแอ่งเชียงใหม่เป็นที่ราบใหญ่ที่ลาดลงสู่แม่น้ำปิงที่แม่น้ำกว้างประมาณ 40 เมตร ฝ่ายมีขนาดใหญ่ ทำนาได้ข้าวบริบูรณ์ ชาวนาที่เป็นสมาชิกมีเป็นจำนวนพัน ประกอบด้วยหมู่บ้านหลายร้อยหมู่บ้าน วิถีสร้างระบบและเครือข่ายของโหล่งลี้บนที่สูง กับโหล่งหนองตองบนที่ราบลุ่มจึงแตกต่างกัน

ร่องรอยของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์

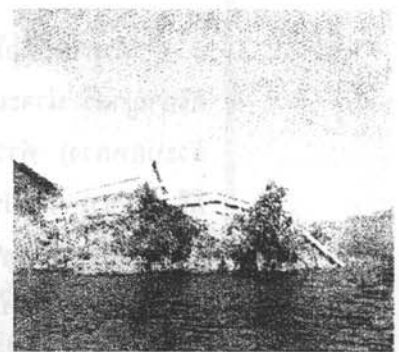
ตำนานอันเก่าแก่ของล้านนาได้ให้ภาพสอดคล้องกันว่า ชนชาติลัวะและเม็ง เป็นชนชาติเก่าแก่ที่อาศัยอยู่ในแอ่งเชียงใหม่ลำพูนมาช้านาน สรัสวดี อ๋องสกุล เป็นผู้บุกเบิกแนวคิดที่ว่า แอ่งนี้เคยเป็นที่อยู่อาศัยของชนพื้นเมืองมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13⁸ การเคลื่อนย้ายเข้ามาของพระนางจามเทวีจากรัฐละโว้ทางใต้ และของกลุ่มชนชาติไตจากทางตอนเหนือ นับตั้งแต่กลุ่มสิงหนวัตเป็นต้นมา ได้พบว่าดินแดนแถบนี้มีชนกลุ่มอื่นอาศัยอยู่มาก่อนแล้ว การขุดค้นทางโบราณคดีได้ให้หลักฐานชัดเจนว่า บริเวณที่ราบลุ่มน้ำกว๊ม เคยมีการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยถาวร มีการใช้แร่โลหะมาประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้และอาวุธต่างๆ การขุดค้นให้ภาพว่า ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้มีวิถีชีวิตแบบสังคมบุพกาล ซึ่งขัดแย้งกับเทคโนโลยีของยุคโลหะ (Bronze Age) ซึ่งปกติน่าจะเป็นสังคมที่พัฒนาขึ้นสู่สังคมที่เป็นบ้านเป็นเมือง อย่างไรก็ตามจากการขุดค้นได้พบว่า มีการติดต่อและรับเอาวัฒนธรรมภายนอกเข้ามา ดังเช่น มีการขุดพบลูกปัดแก้ว และลูกปัดแร่คาร์เนเลียน กำไลแก้วสะเก็ดหิน เป็นต้น⁹

การมีอยู่ของกลุ่มชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ และการเกิดขึ้นของชุมชนลัวะ-เม็ง ในพุทธศตวรรษต่อมา ทำให้เกิดความเชื่อมโยงได้ว่า กลุ่มชนพื้นเมืองเหล่านี้ อาจเป็นกลุ่มเดียวกันกับชนชาติลัวะ-เม็ง ผู้สร้างประวัติศาสตร์ยุคแรกๆ ในแอ่งนี้ขึ้นมา

แม้ว่าประวัติศาสตร์ของอาณาจักรหริภุญไชย โยนก เชียงแสน และอาณาจักรล้านนา ได้ให้ภาพคล้ายคลึงกันว่า สิงหนวัตกุมาร พระนางจามเทวี และพญามังราย ต่างก็มีบทบาทอย่างสูงในการสร้างบ้านแปงเมือง แต่นักประวัติศาสตร์หลายท่าน ต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่า ได้เคยมีบ้านเมืองของกลุ่มชนพื้นเมืองเจริญรุ่งเรืองอยู่มาก่อนหน้านั้นแล้ว¹⁰

บ้านเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

อาณาจักรหริภุญไชย และอาณาจักรล้านนาในประวัติศาสตร์ เป็นอาณาจักรใหญ่ที่มีเครือข่ายของหมู่บ้านแน่นแฟ้นและซับซ้อน ใหญ่ย่อยๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เคยเกาะเกี่ยวกันขึ้นมาเป็น "เมือง" ภายใต้สมัยประวัติศาสตร์ต่างๆ เมืองเป็นฐานของอาณาจักรหริภุญไชยและล้านนา อันรุ่งโรจน์มาแต่อดีต ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่บันทึกไว้ว่า "พระเจ้าเชียงใหม่เป็นใหญ่ในล้านนาไทย 57 เมือง"¹¹ เช่นเดียวกับตำนานมูลศาสนาที่กล่าวถึงอาณาจักรหริภุญไชยว่า "มีหมู่บ้านเป็นจำนวนถึง 5,000 บ้าน"¹² ตำนานได้กล่าวถึงการเดินทางของพระนางจามเทวีขึ้นมาตามลำน้ำปิง และได้สร้างบ้านเมืองขึ้นมาตามรายทาง ตั้งแต่ละโว้ถึงลำพูน อาทิเช่น ตำนานเมืองสร้อยศรีสุข กล่าวว่า "เมืองสร้อยหรือสร้อยเมืองท่าสร้อย"¹³ ที่ตั้งอยู่ตอนใต้ของแม่น้ำปิงนี้ พระนางจามเทวี

วัดพระธาตุแก่งสร้อย ณ บริเวณที่ตำนานกล่าวว่าเมืองสร้อยเก่า

เป็นผู้สร้าง การกล่าวนี้อาจเกินความเป็นจริง เพราะพระนางจามเทวีคงมิได้สร้างเมืองขึ้นมาได้ในเวลาอันสั้น เพราะแท้ที่จริงในตำนานระบุว่า เมืองสร้อยมียู่ก่อนหน้าที่พระนางจะเสด็จมาถึง ผู้ที่เป็นเจ้าของเมืองสร้อยก็คือชาวลัวะที่เป็นเจ้าของถิ่น นำแปลกที่ลัวะเหล่านี้ก็ไม่ใช่ลัวะชาวป่า เพราะพวกเขาเป็นเจ้าของเมืองริมฝั่งน้ำปิง คือ เป็นลัวะชาวนา ซึ่งสามารถปลูกข้าว และทอผ้าใช้เองสำเร็จ ดังตำนานกล่าวสะท้อนว่าชาวลัวะทำเชือกและฝ้ายเป็น ดังความว่า "พระนางจามเทวีได้ขอเชือกฝ้ายจากพวกลัวะทั้งหลาย เพื่อชักลากเรือซึ่งติดอยู่ในแก่ง ลัวะทั้งหลายช่วยกันเอาเชือกมาผันเป็นฝ้าย 4 เส้น ถวายพระนาง เหตุนี้จึงเรียกพื้นที่นี้ว่า สี่เส้นสันกลาง เป็นลัวะตอใหญ่ต่อหลวง พระนางจึงตั้งชื่อเมืองนี้ว่า เมืองสอย"¹⁴

การมีอยู่ของเมืองลัวะในตำนานเมืองสร้อยนี้ อาจจะเป็นเพียงตำนาน หากไม่มีหลักฐานอื่นที่สอดคล้องกันและรองรับว่า เมืองสร้อยและเมืองอื่นๆ บริเวณ "สี่เส้นสันกลาง" มีอยู่จริง แต่คำว่า "สี่เส้นสันกลาง" ยังปรากฏอีกในพิสดารเรื่อง "รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่" หลักฐานประวัติศาสตร์ จากต้นฉบับวัดสันป่าเลียง¹⁵ อันเป็นการชี้เขตเมืองเชียงใหม่ ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งระบุขอบเขตพื้นที่ชัดเจนว่า

"สักกะ 1147 ตัว (พ.ศ.2328) เดือน 10 ปถม แรม 14 ค่ำ พร่ำว่าไฉวัน 3 พระยาอินทศิริอาญาสรี และท้าวพญาขุนเมืองเชียงใหม่พร้อมกัน ด้วยแดนมีสี่เส้นสันกลาง ยังต่อเจ้าพระยาเชียงใหม่ว่า ฝ้ายพึงทางตะวันออก (ตั้ง) แต่สุบห้วยหลวง ขึ้นแนวสุบหาดสันดอยป่าหมากเป็นแดนแล ฝ้ายพึงทางตะวันตก แต่สุบแม่จูดแควที่ป่าหก แควที่บ้านตม แต่ที่บ้านตม แควที่บ้านหมื่นนาหลังแล้ว ขึ้นแม่เจ้าแควกัทราย ล่องกัทราย แควแม่หลุย แคว(แม่)สอน ล่องแม่สอน ฝ้ายตะวันออกแควที่บ้านห้า ตัดมาตะวันออกแควที่บ้านแสนจอร ตัดมาวันออกแควที่เมืองดินแล ในที่ข้างหลายฝูงนี้แต่นี้ไปภายหน้า แม่นฝ้ายทางเชียงใหม่ได้ยังนอแรด งาช้าง ในที่สี่เส้นสันกลางที่ื้อบันกันคนกึ่ง แม่นฝ้ายทางอาญาอินทศิริอาญาสรีได้นอแรดงาช้างยังที่เชียงใหม่ก็ื้อบันกันคนกึ่ง"

และตำนานได้อธิบายว่า การตกลงเขตแดนผลประโยชน์ระหว่างเชียงใหม่กับฝ้ายทางอาญาอินทศิริอาญาสรี โดยทั้งสองฝ่าย "มีคำพร้อมกันยังกลางหอหน้าหอคำแล"¹⁶ นั่นก็คือ ทั้งสองฝ่ายยอมรับการจัดสรรผลประโยชน์บนพื้นที่รอยต่อของ 2 ฝ่ายร่วมกันตามนี้

คำถามก็คือใครคือ "อาญาอินทศิริอาญาสรี" ซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ ที่เป็นไปได้มากที่สุดก็คือ อินทศิริอาญาสรี น่าจะเป็นขุนลัวะ ผู้เป็นใหญ่ในเขตแดนตอนใต้ของเชียงใหม่ ซึ่งมีลัวะอาศัยอยู่มาก (รวมทั้งลัวะบ่อหลวง) คำว่า อินทศิริ มีนัยความหมายว่า ผู้เป็นใหญ่เหนือขุนเขา (อินท = พระอินทร์, ผู้เป็นใหญ่ คือ = ภูเขา) จากประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวลัวะก็เล่าว่า เมื่อคนไทยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำปิง ชาวลัวะส่วนหนึ่งหนีออกจากเมืองไปยังเขตที่สูง ซึ่งมีภูเขาสลับซับซ้อนตอนใต้ของเชียงใหม่ ดังตัวอย่างหมู่บ้านบ่อหลวง บ้านแปะ บ้านตาล จอมทอง เมืองฮอด เหล่านี้ ล้วนเป็นพื้นที่ที่มีชนชาติลัวะอาศัยอยู่ทั่วไป และการที่คิดว่าลัวะหนีไปอาศัยอยู่ตามเขตห้วยดอยป่าเขานี้ ขุนลัวะผู้นำชุมชนตอนใต้ของเชียงใหม่จึงน่าจะได้นามว่า "อาญาอินทศิริอาญาสรี" หมายถึงขุนลัวะผู้เป็นใหญ่เหนือเขตดอยนั่นเอง

แล้วพื้นที่ "สี่เส้นสันกลาง" ที่แบ่งเขตแดนผลประโยชน์กันระหว่างเจ้าเมืองเชียงใหม่กับขุนลัวะนี้
 เล่าอยู่ที่ไหน? หากพิจารณาตามตำนานเมืองสร้อย ร่วมกับตำนาน "รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่ฯ" ฉบับที่
 อ้างอิงนี้ แล้วพิจารณาดูตามแผนที่จะพบว่า เขตแดนโดยประมาณของพื้นที่ที่เรียกว่า "สี่เส้นสันกลาง" มี
 ตามแผนที่ข้างล่างนี้

ตำนานพื้นเมืองหลายฉบับต่างก็ได้บันทึกไว้ว่า ก่อนหน้าที่พระนางจามเทวี ตรีภจนถึงพญามังราย จะมาตั้งอาณาจักรทั้งสองนี้ ชนชาติลัวะได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว ในบางตำนานยังระบุชื่อชนพื้นเมืองอื่นๆ เช่น ยาง และพวกเม็งอีกด้วย สรัสวดี อ๋องสกุล ชลธิรา สัตยาวัฒนา และรัตนพร เศรษฐกุล¹⁷ เป็นนักวิชาการสามท่านที่ได้นำหลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน และการสำรวจมารับรอง กล่าวถึง ชนชาติลัวะ ไว้ในฐานะเป็นกลุ่มชนพื้นฐานที่ได้สร้าง และวางรากฐานบ้านเมืองให้แก่ดินแดนนี้

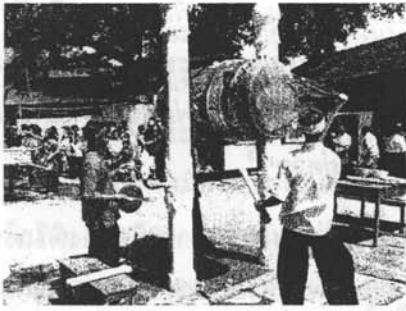
ทั้งเมืองสร้อยศรีสุข และเมืองต่างๆ ที่ตำนานกล่าวไว้ในตำนานจามเทวีวงศ์ว่า พระนางจามเทวีได้ สร้างขึ้นริมฝั่งแม่น้ำปิง รวมจนถึงเมืองทั้งหลายที่อยู่รอบๆ เมืองหริภุญไชย การสร้างเมืองของพระนาง จามเทวีที่ตำนานกล่าวถึงนี้ น่าจะมีนัยสะท้อนการแผ่อิทธิพลของกลุ่มผู้มาใหม่เหนือหมู่บ้านพื้นเมือง ซึ่ง โดยมากตำนานได้กล่าวไว้ว่า พระนางจามเทวีได้สร้างวัด และแต่งตั้งเจ้าเมือง ซึ่งน่าจะหมายถึงการ รับรองอำนาจปกครองของขุนลัวะที่ปกครองชาวลัวะอยู่เดิม เพราะการสร้างเมืองย่อมไม่อาจสร้างได้ใน เวลาอันสั้น ไม่ใช่เพียงเพราะว่าพระนางผ่านมาแล้วเมืองจะสถาปนาขึ้นได้ แท้ที่จริงเมืองเหล่านี้อาจ ประกอบขึ้นมาจากบรรดาชนชาติพื้นเมือง รวมทั้ง ลัวะต่อใหญ่ต่อหลวง เหมือนกับกรณีเมือง "สร้อยศรีสุข" ที่กลายเป็น "เมืองสอย" ไปตามที่ดินานมูลศาสนากล่าวไว้ และนี่ก็อาจเป็นเหตุผลที่อธิบายว่า เมื่อ พระนางจามเทวีได้ตั้งเมืองหริภุญไชยแล้ว ชาวลัวะก็ยังคงเป็นกลุ่มสำคัญกลุ่มหนึ่งที่ได้ถูกเลือกให้เข้าไป ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเวียงหริภุญไชย ร่วมกับบรรดาปัญญาชน พ่อค้า และช่างฝีมือ ที่เดินทางมาจากละโว้ พร้อมกับพระนางจามเทวี¹⁸ การกระจายอยู่ของลัวะที่เป็นชนพื้นเมือง ก่อนการสถาปนาเมืองและ อาณาจักรของชนชาติไทนั้น ยังมีหลักฐานหลงเหลืออยู่จนปัจจุบัน

การครอบครองพื้นที่เมืองในแหล่งสำคัญต่างๆ ของเชียงใหม่-ลำพูน ของชนชาติลัวะ จะปรากฏ ภาพชัดเจนอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พญามังรายได้ดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์ทางการเมืองกับลัวะพื้น

เสาอินทขิล วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่

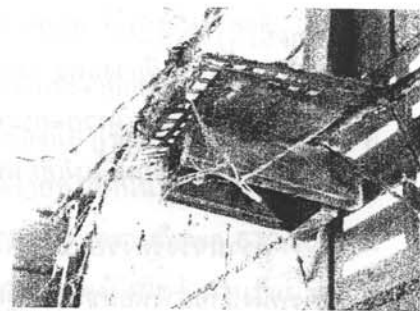
เมืองหลายครั้ง เช่น ทรงใช้ให้ลัวะสองพี่น้อง คือ มางคุม มางเคียน ไปเป็น ไล่ศึกหวังยึดเมืองเชียงตุง และใช้ย้ายฟ้า ลูกของขุนลัวะเป็นไล่ศึกหมายยึด ครองหริภุญไชย¹⁹ ตำนานอินทขิลก็เป็นอีกตำนานหนึ่งที่ระบุไว้ชัดเจนถึง การมีอยู่ของชนชาติลัวะ เพราะตำนานบอกว่า พระอินทร์นำเสาศักดิ์สิทธิ์ นี้มามอบให้ชาวลัวะ เป็นเสมือนเสาหลักเมือง²⁰ ตำนานเสาอินทขิลนั้นมีความ เป็นไปได้ว่า จะเขียนโดยพระสงฆ์ผู้มีปัญญา เจตนาของตำนานเห็นจะ ต้องการสร้างสิทธิธรรมให้แก่ลัวะ โดยผู้เขียนตำนานเล่าว่า พระอินทร์ ประทานเสาอินทขิลให้แก่ลัวะ นับเป็นการใช้คติพระอินทร์ของอินเดียมารอง รับความสำคัญของลัวะ ซึ่งย่อมทำให้ผู้มาใหม่-ชนชาติไท กับผู้อยู่ก่อน คือ ชนชาติลัวะ สามารถอยู่ร่วมกันได้ เพราะชนชาติใดก็ยอมรับความเชื่อเรื่อง พระอินทร์เช่นกัน โดยมุมมองนี้ พับสา ตำนาน นิทาน เรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม จำนวนมากอาจถูกผลิตขึ้นเพื่อเป็นกลไกที่จะอธิบายความหมาย และ ความสำคัญของการอยู่ร่วมกันของทั้ง 2 กลุ่ม คือลัวะกับไตอย่างแนบเนียน

ภาพบนเป็นพิธีสงกรานต์ในเมืองเชียงตุงในปีพ.ศ.2547 การเบิกฤกษ์พิธีสงกรานต์เริ่มจากการตักลอง ซึ่งกำหนดว่า ผู้ที่จะตักลองเป็นคนแรกคือ ลัวะ ถัดไปคือ ผู้แทนจากฝ่ายพม่า และผู้นำของชาวไทเขินตามลำดับ สะท้อนร่องรอยความสำคัญของลัวะมาแต่โบราณ

แม่อัยสม กันทะโรจน์ อายุ 70 ปี ชาวบ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่

หังผีลัวะของแม่อัยสม ซึ่งผสมทั้งผีปู่ย่าของไต (ล่าง) เข้ากับก่วย (บน) ผีลัวะ อย่างน่าสนใจ

ปริศนาการขึ้นครองเมืองของกษัตริย์เชียงใหม่ ที่ให้ "ลัวะจุงหมา พาแขก หาบไ้" นำหน้านั้น เป็นประเด็นคลาสสิกที่เกิดขึ้นในเมืองหลายเมืองที่ชนชาติไตเข้าไปยึดครองพื้นที่ สถาปนาเมือง และขึ้น "นั่งเมือง"เหนือชนชาติลัวะ ดังกรณี เมืองเชียงตุง และเมืองยอง เป็นต้น ตำนาน "การนั่งเมือง" ของผู้นำชนชาติไต บอกเล่าการสมานฉันท์กับชนชาติลัวะ โดยการที่ให้ลัวะเป็นผู้เดินนำหน้าขบวนพิธีนั่งเมืองอันศักดิ์สิทธิ์ และในทั้งสองคราว คือ ตำนานการที่เจ้าขึ้นครองเมืองเชียงตุง ต้องให้ลัวะขึ้นนั่งเมืองก่อน²¹ และเมื่อพญามังรายนั่งเมืองเชียงใหม่ ก็มีพิธีกรรมให้ "ลัวะจุงหมา พาแขก หาบไ้" นำหน้า²²

การจุงหมา พาแขก หาบไ้ นำหน้าขบวนของลัวะ ดูเป็นวิธีการพื้นถิ่นไป สำหรับกระบวนการที่ใดจะได้รับการยอมรับให้เข้ามาอยู่ใน "โหล่ง" ที่ลัวะเคยเป็นเจ้าของมาก่อน จากร่องรอยของพิธีกรรมในการสำรวจภาคสนาม ในตอนใต้ของเชียงใหม่-ลำพูน ช่วยให้เราริบายได้ว่า แท้ที่จริงการเดินนำหน้า

ตำนานพระธาตุจอมทองเล่าว่า ปู่สร้อย-นางเม้ง ชาวลัวะเป็นผู้สร้างเมืองจอมทอง รูปปั้นปู่สร้อย-นางเม้ง นี้ตั้งอยู่ในวัดพระธาตุศรีจอมทอง

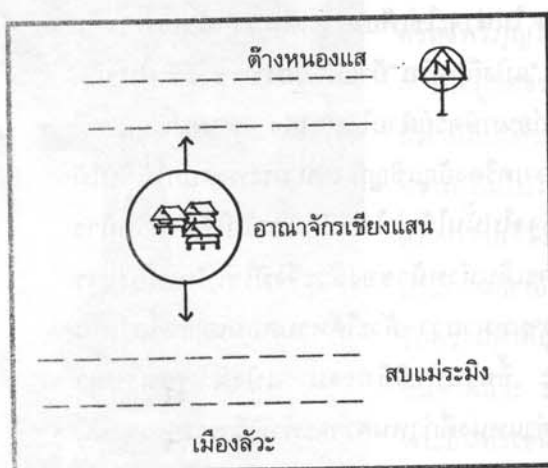
ขบวนพิธีของลัวะนั้น ไม่น่าจะใช่เพียงการเดินนำหน้า แต่หมายถึงการยอมรับให้ลัวะ "แบ่งผี" หรือ "ย้ายผี" ของชนชาติขึ้นไปสถิต ณ ตำแหน่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนกษัตริย์ฝ่ายไตนั้นเอง ตามจารีตย้ายผีของลัวะนั้น ลัวะจะเอาเครื่องอัญเชิญผี เช่น กระทงดอกไม้ ใบไม้ ใส่ไว้ในแขก หมาที่จุ่งไปนั้นใช้ฆ่าในพิธี และไก่ใช้สำหรับการเซ่นไหว้ ดังนั้นการเดินนำหน้าของลัวะจึงมิใช่เป็นเพียงการเดินนำหน้า แต่มีความหมายว่า ลัวะได้หาคอนเอาเครื่องเซ่นไหว้ผีตามจารีตลัวะ ขึ้นไปทำพิธีกรรม "แบ่งผี" (สถาปนาอำนาจของผีลึง ณ ตำแหน่งที่กำหนดว่าจะทำพิธีกรรม) และผีที่ "แบ่ง" นั้น ลัวะก็ย้ายเอามาจากเค้าผีลัวะของตน โดยอาการ "แบ่ง" ผีมานั้นเอง ยึดย้ายผีของลัวะนี้ยังคงสืบมาจนปัจจุบัน

ดังตัวอย่างกรณี แม่อุ้ยสม กันทะโรจน์ กล่าวว่า "ตอนแรกผีของเขายู่บ้านพี่สาว เขาเป็นผีลัวะ บางบ้านเป็นเป็นผียางแดง เขาต้องย้ายผีมาอยู่บ้านใหม่ เขาต้องเอาผีใส่เปี้ยด (กระบุง) หาบมา แล้ว ทำควกข้าวควกน้ำ (ควก=กระต) เอาใส่เปี้ยดหาบมา แล้วบอกเป็นว่า "เมื่อยังมีพ่อหนาน เขาไปอยู่ ดวยกันบ้านปุ่น ตอนนีแม่เฮือนบ่มีแล้ว เขาจะย้ายบ้าน เขาจะเอาผีไปอยู่ดวย"²³

ความจริงร่ายของพิธีกรรมแบ่งผี หรือย้ายผีนี้ดูคล้ายจะเป็นเพียงการเอาเคล็ดทางพิธีกรรม อย่างหนึ่ง ว่าอย่างน้อยชนชาติผู้มาใหม่มิได้ละเลยความสำคัญของผู้อยู่มาก่อน หรือเรียกว่าเป็นการให้เกียรติ แต่ในความเป็นจริงนั้น การ "แบ่งผี" ของทุกชาติพันธุ์มีความหมายว่า ได้เชิญผีบรรพบุรุษ หรือผีที่ตน นับถือมาสถิตเป็นใหญ่ ดูแลปกครองคนทั้งหลาย ดังนั้น "การแบ่งผี" ย่อมมิใช่เพียงเอาเคล็ด หาก แต่อาจเป็นการยอมรับการมีอยู่ซึ่งกันและกันของสองฝ่าย คือ ฝ่ายพญามังราย และฝ่ายลัวะ แม้ว่าพญา มังรายจะครองฐานะเหนือกว่าทางอำนาจก็ตาม เพราะก่อนหน้าขณะที่พญามังรายสถาปนาเมืองเชียงใหม่ นั้น ปรากฏว่ามีความเจริญของบ้านเมืองอื่นอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว

ในตำนานโยนกนครไชยบุรีศรีช้างแสน ระบุที่ตั้งของอาณาจักรเชียงแสนว่า ทิศเหนือจรดหนองแส ทิศใต้จรดเมืองลัวะ ซึ่งก็คือเขตลุ่มน้ำปิง ดังมีใจความว่า "ส่วนอุษตฺตระราชะมหากษัตริย์เจ้า ก็ด้วย เต้จะทละธรรมแห่งท่าน ชะราบผาบไปหนองตระก้าเหนือ มีด้างหนองแสเป็นแดน หนทักษิณะก้าได้มีเขต ลัวะรัฐระ คือว่าสบน้ำแม่ระมิงเป็นแดนและ หนบุพพะมีสบน้ำแม่และเมืองอุพพะมณินั้นเป็นแดนและ หน บัจฉิมะก้าวันตกมีดอยรูป้างหัวน้ำย้อยมาตกแม่คงเป็นแดนก็เป็นอาณาเขตแห่งท่านเลี้ยงและ เมือง โยนกนครราชธานีเมืองอันใหญ่"²⁴

นัยความหมายของตำนานข้างต้นนี้มีอยู่ว่า ในสมัยดังกล่าวมีการเรียกชื่อกลุ่มเมืองตามลุ่มน้ำปิงว่า "เมืองลัวะ" ซึ่งแปลว่า มีชนชาติลัวะอาศัยอยู่เป็นกลุ่มหลักนั่นเอง เช่น ในพื้นที่แถบเชียงเรือ (เวียงกุม

ถ้าลองอธิบายตามที่ตั้งของอาณาจักรเชียงแสนตามตำนานโยนก นครไชยบุรีศรีช้างแสน จะให้เห็นร่องรอยการเรียกชื่อดินแดนที่เรียก ว่าล้านนาเดิม

คำว่า ด้างหนองแส หมายถึง เส้นเมืองที่ใช้แบ่งน้ำของระบบ เหมืองฝาย ถ้าด้างน้ำนี้ใช้เป็นแนวแบ่งเขตแดนได้ ก็น่าจะเป็นด้างบน เหมืองเส้นใหญ่เส้นหนึ่ง ทางตอนใต้ที่กล่าวว่า "หนทักษิณะก้าได้มี เขตลัวะรัฐระ" หมายถึงว่า ตอนใต้มีเขตเมืองลัวะค้ำอยู่ ที่กล่าวว่า "สบ น้ำแม่ระมิงเป็นแดน" หมายความว่า ตอนใต้ของเชียงแสนที่ติดต่อกับ เมืองลัวะนี้ สิ่งที่ใช้แบ่งเขตสองพื้นที่ออกจากกันก็คือ สบน้ำแม่ระมิง ถ้าตีความตามตำนานนี้ สบน้ำแม่ระมิงอยู่ที่ไหน? เป็นไปได้ว่าสบน้ำ แม่ระมิงน่าจะหมายถึง แม่น้ำกวง (ซึ่งเดิมน่าจะเป็นแม่ปิงเก่า) ไหล มาสบกับแม่น้ำปิง ก็หมายความว่า เมืองลัวะอยู่บริเวณหริภุญไชยนั่นเอง

กาม) พื้นที่ที่ลัวะอาศัยอยู่หนาแน่นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตก²⁵ เมืองจอมตอง (หรือจอมทอง) และแม้แต่ในพื้นที่ใจกลางแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนนี้เอง ก็มีบ้านเมืองของลัวะกระจายอยู่เช่นเดียวกัน²⁶ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พญามังรายมีฐานที่มั่นเดิมอยู่ตอนเหนือของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เช่น ที่เมืองเชียงแสน เมืองฝาง เป็นต้น เมื่อครั้งที่ขุนครามลงมาช่วยพญามังรายทำศึกนั้น ต้องให้เจ้าเมืองฝาง ถือพล 150,000 มาตั้งทัพอยู่ที่ตีนดอยคำ (บริเวณหางดงในปัจจุบัน) ส่วนขุนครามถือนพล 572,000 มาทางตะวันออกของแม่น้ำปิง เตรียมรบกับพวกหริภุญไชย²⁷ กำลังพลที่ยกมานี้แม้ไม่ใช่จำนวนที่แน่ชัด แต่ก็สะท้อนว่า พลเมืองของหริภุญไชยเห็นจะมีอยู่ไม่น้อยไปกว่ากัน และไม่ควรถือว่าพลเมืองของหริภุญไชย ที่กล่าวถึงนี้จะเป็นชนพื้นถิ่นทั้งสิ้น (คือ ลัวะ, เม็ง และอื่นๆ) ส่วนกลุ่มชนชาติเม็งจากละโว้ที่ตำนานกล่าวว่า เดินทางมาพร้อมกับพระนางจามเทวีเพื่อสถาปนาหริภุญไชยนั้น แรกเริ่มมีอยู่เพียง 6,000 คน ซึ่งล้วนแต่มีเชื้อชาวบ้าน หากแต่เป็นพระสงฆ์ ผู้ทรงศีล ปัญญาชน พ่อค้า และช่างฝีมือ คงไม่ใช่พลเมืองกลุ่มหลักที่จะรักษาเมืองหริภุญไชยไว้ได้

ดังนั้น พลเมืองของหริภุญไชยส่วนใหญ่น่าจะยังคงเป็นชนชาติลัวะ ที่อาศัยอยู่ทั่วไปในแอ่งนี้ ซึ่งย่อมจะเป็นฐานกำลังของแผ่นดินราชวงศ์มังรายต่อไป

สิ่งสำคัญที่ทำให้พญามังรายมีนโยบายสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชนพื้นถิ่นประการสุดท้าย อาจเป็นที่ยึดจากความต้องการที่จะสะสมความรู้ และเทคโนโลยี ดังเมื่อครั้งพระองค์เสด็จไปยังพุกามอังวะนั้น พญามังรายได้กล่าวแก่อำมาตย์ว่า

"ลือว่าเจ้าพระยาพุกามอังวะจักให้วัตถุสิ่งใดแก่เรา แม้ว่าเป็นเงินทองข้าวของสิ่งอื่น บ้านเมืองของเราก็มีมากนัก เราต้องการแต่ช่างทั้งหลาย เป็นต้นว่า ช่างฆ้อง ช่างเหล็ก เท่านั้น อำมาตย์ผู้นั้นได้ยื่นคำของพระยามังรายก็กราบทูลลากลับไปยังบ้านเมือง แล้วกราบทูลให้พระยาพุกามอังวะตามถ้อยคำอันนั้น พระยาอังวะทราบดังนั้น ก็มีความยินดีเป็นอันมาก จึงกล่าวกับอำมาตย์ทั้งหลายว่า กูเข้าใจว่าท้าวพระยาตนนี้ จักยกกองทัพมาตีบ้านเมืองของเรา หากแต่เพียงต้องการช่างฆ้อง ช่างเหล็ก เท่านั้น เราจักให้ช่างฆ้องผู้ดีนัก 1 นาย กับช่างคำ ช่างเงิน ช่างทอง ช่างเหล็ก พร้อมทั้งมวลแก้วเจ้าท้าวล้านนา เพื่อจะได้เป็นมิตรไมตรีต่อกัน ไปภายหลัง แล้วก็สั่งให้อำมาตย์จัดแจงเอาช่างฆ้องนายหนึ่ง ช่างเครื่อง ช่างเงิน ช่างคำ ช่างทอง ช่างเหล็ก ทั้งหมด ประมาณได้ว่า 500 ครั้ว มาถวายแก่เจ้าพระยามังราย เจ้าพระยามังรายจึงยกทัพกลับคืนมา แล้วให้เอาช่างตีคำมาไว้เชียงใหม่ เอาช่างฆ้องและพวกหาญมาไว้เชียงแสน เอาช่างเครื่อง ช่างเหล็ก ช่างทองมาไว้กุมกาม ช่างทั้งหลายจึงมีมาที่บ้านเมืองลานนาต่อเท่าบัดนี้"²⁸

ความต้องการช่างฝีมือของพญามังรายนั้น อาจไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะช่างฆ้องและช่างเหล็กเท่านั้น หากแต่ช่าง และผู้ทรงความรู้ด้านอื่นก็จำเป็นมากเช่นเดียวกัน ดังปรากฏข้อความในราชพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ถึงคำปรารภของพญามังรายว่า "ตัวเราก็ดำเนินจึงจักมาผ่องคอยดูและ ดังเมืองพุกามอังวะนั้น ผู้มีพระยาปัญญาอันช่างอันฉลาดสัพพะช่างก็มีมากหลาย ก็เสมอดังเมืองดักกสีลานั้นก็มี หากได้ยืมมาว่า แม่น

เสียแบ่มเสียนั้น ดังฎก็ใครรู้ใครหันจึงมาผ่คอยดูและ ดังตัวฎใครได้อันมีสันทะ (ฉันทะ) อันใดจักยื่น
ถวายก็สั่งมาแล้ว ดังเข้าของปัจจัยทั้งหลาย ฎก็บ่ประโยชน์แล"²⁹

ประเด็นสำคัญที่ทำให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ทุกยุคทุกสมัย ต้องประทาน"หลาบ" คຸ້ມครองລ້ວะทั้งหลายนั้น
อาจจะไม่ใช่เพียงเรื่องของกัลปนาข้าววัด หรือรับรองอำนาจของขุนลัวะตามบ้านเมืองที่สำคัญ แต่อาจเป็น
ไปได้ว่า เพราะลัวะเป็นเจ้าของดิน และเป็นเจ้าของความรู้ ซึ่งเจ้าเมืองย่อมต้องการให้ลัวะยังคงเป็นกำลัง
การผลิตที่สำคัญของอาณาจักร ที่สำคัญก็คือ ต้องการให้ลัวะเป็นช่างฝีมือด้านต่างๆ ดังระบุไว้ในตำนานว่า
ลัวะมีความรู้ในการตีเหล็ก ผลิตยา ทอผ้า และทำงานศิลปะต่างๆ เป็นต้น³⁰

กอ บวก หลุม ขุม ต่อ (ต่อ?)

หน่วยผลิตพื้นฐานของบ้านและเมืองก่อนระบบพินนา

แม้ว่าตำนานและพงศาวดารที่เกี่ยวกับอาณาจักรล้านนาจะมีความคลาดเคลื่อนเรื่องเวลา เหตุการณ์
และสถานที่อยู่บ้าง แต่เมื่อกล่าวถึงเรื่องระบบเหมืองฝาย ก็พอจะเห็นเป็นภาพชัดเจนสอดคล้องกันหมด
ว่า ระบบจัดการชุมชนแบบเหมืองฝายนี้น่าจะแพร่หลายไปพร้อมๆ กับการที่ชนชาติไทเข้ามาตั้งหลัก
แหล่งอยู่ตามที่ราบในหุบเขา ระบบเหมืองฝาย แม้ไม่ใช่ระบบปกครอง แต่ก็เป็ระบบจัดการและตรวจ
สอบกำลังคน เพื่อสนับสนุนระบบการผลิตโดยตรง ซึ่งถือได้ว่า มีขนาดใหญ่กว่าองค์กรระดับหมู่บ้าน เพราะ
เหมืองฝายเป็นระบบที่ครอบคลุมหมู่บ้านจำนวนมากที่อยู่ในระบบใช้น้ำจากแม่เดียวกัน

ระบบพินนาที่กล่าวว่าเป็นระบบปกครองล้านนานั้น น่าจะจัดระบบขึ้นภายหลังจากสมัยพญามังราย¹
ในขณะที่ระบบชุมชนเหมืองฝายของชาวบ้านมีอยู่ก่อน ระบบพินนาคงจะครอบคลุมไปบองค์การจัดตั้ง
เหมืองฝายอีกชั้นหนึ่ง และมีจุดประสงค์ก็เพื่อจัดการปกครองเป็นสำคัญ ก่อนที่จะมีระบบพินนา นอกจาก
ระบบเหมืองฝายแล้ว น่าจะยังมีระบบอื่นๆ อีก เพราะมีพื้นที่จำนวนไม่น้อยที่ไม่อาจใช้ระบบเหมืองฝาย
หรือเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม และหรือพัฒนาขึ้นมาจนสามารถทำการผลิตเฉพาะด้านได้ ระบบเหล่านี้น่าจะ
เกี่ยวข้องกับการผลิตสินค้า และผลผลิตเบื้องต้นที่จำเป็น รวมทั้งการแปรรูป ดังตัวอย่างการผลิตเกลือ
การทอผ้า การผลิตสิ่งของเครื่องใช้ เช่น หม้อ กลอง ระฆัง มีด พรำ จอบ เสียม รวมทั้งผลิตยา เป็นต้น
ในตำนานพื้นบ้านพื้นเมือง กล่าวถึงองค์กรจัดตั้งอันเป็นองค์กรการผลิตชนิดนี้ เท่าที่พบคือ "กอ บวก หลุม
ขุม ต่อ"

คำว่า "ต่อ" นั้น เป็นคำที่พบอยู่ในตำนานเมื่อกล่าวถึงการแบ่งงานกันทำ ส่วนมากใช้คำว่า "ต่อ"
ตามด้วยชนิดของการทำงาน หรือสิ่งผลิต เช่น

ตอยาขาง = หน่วยผลิตยารักษาโรค

ตอบ่อเหล็ก = หน่วยผลิตเหล็ก

นอกจากนี้ยังมีคำที่น่าสนใจ เช่น เต่าเหล้า เต่าขนม ขุมถ่าน เป็นต้น

เคยมีเรื่องเล่าไว้ในตำนานมูลศาสนาว่า เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จผ่านแก่งสร้อยนั้น พระนางได้พบ "ลัวะตอใหญ่ตอหลวง"³¹ คำว่า "ตอ" เป็นคำที่ไม่ได้ยินบ่อยนักในเอกสารตำนานพื้นเมืองต่างๆ แต่ก็พบมีใช้ในข้อความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับหน่วยผลิตของสังคมโดยตรง ดังปรากฏตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าว ว่า หลังจากเจ้าพระยาแสนภูษัตริย์เชียงใหม่ สร้างเมืองเชียงแสนในปี พ.ศ. 1870/71 นั้น พระองค์ได้ จัดระเบียบชุมชนขึ้นเป็นพื้นนาต่างๆ บั๊กแคว้นเขตแดนเมืองเชียงแสนเป็น 32 พื้นนา และ ณ ระดับ พื้นฐานของชุมชนนั้น ตำนานได้บันทึกว่า

"ตั้งไพร่ไท/เมืองเชียงแสนทั้งมวล ตั้งหื้อเป็นบวกรเป็นกอบเป็นชุมเป็นต่อ
ไว้ตั้งเขาเงิน เขาคำ ช้างผ้อง ส่วยเขาทั้งหลายก็ยื่นถวายเจ้าตนกินเมือง ตั้ง
งาช้างหาบขนาย ช้างหล่อน/ช้าง ม้า ช้าคน จัว ควาย เฝิงซาบ มาบมัน เตา
เหล้า เตาขนม บวกรหลุม ชุมถ่าน ต่อแดน แขนวไม้ น้ำรัก ลินครั้ง ตั้งคอไร่เนา
สวนเรือก ฝุ่นน้ำ ฝุ่นบก ทั้งมวล เกิดมีในแคว้นเจ้าตนใดก็ยื่นถวายเจ้าตนนั้น
สืบสืบมาแล"³²

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค.วัยอาจ สันนิษฐานว่า "บวกร หลุม ชุม ต่อ" น่าจะเป็นการจัด กำลังคนออกเป็นหมวดหมู่³³ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานอื่นๆ เข้ามาประกอบ เราอาจกล่าวเจาะจงลงไป ได้อย่างขึ้นว่า "บวกร หลุม ชุม ต่อ" น่าจะเป็น หน่วยจัดตั้งขององค์กรการผลิต ชนิดหนึ่งของชุมชนที่เกิดขึ้นตามสภาพภูมิศาสตร์ หรือความชำนาญของชุมชน เป็นไปได้ว่า "หน่วย" ชนิดนี้อาจมีอยู่แล้ว ใน ทำนองเดียวกับ ลัวะตอใหญ่ตอหลวง³⁴ ที่เมืองสร้อยศรีสุข ดังได้กล่าวมาข้างต้น การที่ตำนานได้กล่าวถึง การจัดตั้งหน่วย บวกร หลุม ชุม ต่อ ขึ้นนั้น คงเป็นไปเพื่ออธิบายการมีอยู่ให้ชัดเจน และหรือเพื่อเชื่อมโยง ให้หน่วยการผลิตเหล่านี้ร้อยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองโดยสมบูรณ์นั่นเอง

กล่าวโดยนัยนี้ บวกร หลุม ชุม ต่อ จึงเป็นหน่วยการผลิตสำคัญที่น่าสนใจ ณ ระดับพื้นฐานที่สุด อัน เป็นร่องรอยบ่งชี้ว่า ในกาลอดีต ชุมชนได้สะสมความรู้ความชำนาญขึ้นมาด้วยองค์กรจัดตั้งชนิดไหน ใน สมัยหรือยุคไหนยาวนาน ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมานั้น นวัตกรรม และเทคโนโลยีจาก ช้างเผือก และปัญญาชน ที่พระนางนำมาสู่ดินแดนนี้ถึง 6,000 คน คงจะได้บูรณาการเข้ากับความรู้พื้นถิ่น ของชนพื้นเมือง ผสานกับความรู้ของกลุ่มชนชาติไททางเหนือที่อพยพลงมาไม่ขาดสาย จนกระทั่งล้านนา เป็นปึกแผ่น ควบคุมอำนาจการปกครองเหนือเมืองต่างๆ ได้ มีความเข้มแข็งในสมัยราชวงศ์มังราย ใน พุทธศตวรรษที่ 19 และ 20

แม้ว่าในตำนานฉบับสำคัญๆ ของล้านนาจะได้กล่าวถึงการจัดตั้งพื้นนาต่างๆ ในแคว้นล้านนา แต่สร้อยดี อ่องสกุล ให้ความเห็นว่า ระบบนี้ก็ไม่น่าจะเคยมีมาก่อน แม้แต่ในสมัยพญามังรายสร้างเวียงกุมกาม ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีการใช้หน่วยการปกครองที่เรียกว่า "พื้นนา" ทุกครั้งที่ตำนานกล่าวถึงเมืองและเวียง สำคัญต่างๆ ก็ใช้คำว่า เมืองและเวียง ตามด้วยชื่อ เช่น เวียงกุมกาม เวียงฝาง เป็นต้น คำว่า "พื้นนา" พึง จะเริ่มมีหลักฐานชัดเจนว่ามีใช้เป็นครั้งแรกในสมัยพญาติโลกราช³⁵ เช่น พันนากุมกาม เป็นพื้นนาขึ้นกับ เมืองเชียงใหม่ โดยพระเจ้าติโลกราชทรงแต่งตั้งขุนนางมาปกครองโดยให้ยศเป็นหมื่น

ข้อสังเกตที่น่าสนใจของสร้อยดี อ่องสกุล นี้ ทำให้เกิดเป็นคำถามว่า ถ้าไม่ใช้ระบบปันนาแล้ว ก่อนหน้านี้ใช้ระบบอะไร แม้ว่าจะมีคำว่า บ้าน และ เมือง อธิบายหน่วยสังคมไว้ในตำนาน แต่หน่วยทั้งสองนี้เป็นมรดกวัฒนธรรมของชนชาติไทตั้งแต่โบราณสืบมา ไม่น่าจะเป็นหน่วยที่ใช้อยู่ก่อนในพื้นที่นั้น หรือถ้าใช้หน่วยที่คล้ายกันก็อาจมีชื่อเรียกอย่างอื่นที่ไม่ใช่ บ้าน และ เมือง

ในพินัยสาเรื่องพื้นเมืองเชียงราย คัดลอกขึ้นใน พ.ศ. 2409 มีข้อความที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ตอ ความว่า

"ที่นี้จักจะปันนาเมืองเชียงแสนมี 32 พันนา ในนี้พันนาซ้ายมี 4 คือว่า พันนายวงตีนเรียง 1 พันนาพูเลา 1 พันนาดอกคำ 1 พันนายางกลูก 1 แลพันนาขวา 1 พันนาเปล่า 1 พันนาแซ่เลียง 1 พันนาแซ่ล่งน้อย 1 พันนาแซ่ล่ง 1 ขุนพร้อมแก้ว 4 ตอ ทั้งคอรพันนามา 3 ตอ นี้ 3 พันนาแล"³⁶

และอีกตอนหนึ่ง

"ที่นี้จักกล่าวหาพ่อ มหากระสัตรามี 7 ตอ"

ในอาณาจักรหลักคำ (กฎหมายเมืองน่าน) ที่ใช้ในเมื่อนานสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช (พ.ศ.2395-2434) มีใจความตอนหนึ่งกล่าวถึง หน่วย ตอ และบอก ความว่า

"ถ้าแลมันกับคินไปหาบ้านหาเมืองน่าน 3 ปี ก็ดี มากกว่า 3 ปี ก็ดี ให้เจ้าบวกนายตอทองเอาเงิน คิงคน 900 เงิน"³⁷

ข้อความทั้งหมดข้างต้นนี้แสดงชัดเจนว่า มีหน่วยการผลิตที่เรียกว่า บวก และ ตอ อยู่ และบางครั้งยังใช้สมไปกับระบบปันนาอีกด้วย

ต่อมาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หลังจากพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ.2325-2356) สถาปนาเป็น "เจ้าหลวงเมืองพิจิตรใหม่" อันเป็นเวลาภายหลังจากการทำสงครามกับพม่า อันถือเป็นยุคที่มีพลเมืองน้อย จนต้อง "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ยังคงปรากฏองค์กรหน่วยผลิตที่สำคัญที่เรียกว่า บวก หลุม ขุม ตอ (หรือตอ?) สืบทอดอยู่คู่กับระบบปันนา ดังใน พ.ศ. 2339 มีพินัยจากวัดสันป่าเลียง ได้ระบุฐานะของชนชั้นนำที่ต้องรวบรวมส่วยส่งให้รัฐ

นอกจากนั้นหลังจากตำนานกล่าวถึงเจ้านาย พระยาแสนหลวง พระยาหลวงสามล้าน พระยาจำบ้าน พระยาเด็กชาย และท้าวพญา 32 ขุน แล้ว ยังได้กล่าวถึงรายละเอียด หน่วยตอ ไว้ดังนี้

"ท้าวพญา 32 ขุน พร้อมเหนือสนามเมืองรัตนดิ้งสาอภินวบุรี มหานคร ราชธานีชุดนมาเลงหันยัง ขุนเพิน ขุนผัด ขุนเถ ล่ามจัน ล่ามแม่่น ล่ามจัน อุมแลด และล่ามเหมือง ล่ามทิส อันเป็นาขุนล่ามลาวตอสามล้านฝ่ายได้ อันไพร่ละจากหนีเสียพวกท้าวสุระ มาเข้ากับเจ้านางแก้ว และนายขนานมหายส

พวกนายขนานวงศ์ จึงได้ปลงทานยังรัชตะปัตตดา คือว่าหลาบตราไว้หื้อเป็น
ที่ทพพ แก่ขุนล่ามลวดตอสามล้านในฝ่ายใต้ แถมว่า ตั้งแต่ไปหื้อสู่ทั้งหลายได้
ใส่ใจเก็บส่วยยอมเขาไว้หมาหื้อมุนหื้อตามริตปเวณีเช่นปู่ม่ายาแห่งสู่ทั้งหลาย”³⁸

ข้อความข้างต้นนี้ระบุชัดเจนว่า มีลัวะตอที่อยู่ในปกครองของพระยาสามล้าน ซึ่งมีหัวหน้าชุมชนเรียกว่า
ขุน ล่าม และอุม หนีจากท้าวสุระมาขึ้นกับเจ้านางแก้วและนายขนานมหายส และการออกหลาบนี้ก็
เพื่อคุ้มครอง เพื่อส่งส่วยให้แก่เจ้านายใหม่แทนเจ้านายเดิมนั่นเอง

ข้อความตอนที่น่าสนใจที่สุดคือบรรทัดที่ 27/5-34/6 ในตำนานฉบับนี้ ซึ่งระบุให้เข้าใจชัดเจนมาก
ขึ้นว่า ในสมัยนั้นมีลัวะทำการผลิต รับผิดชอบการผลิตอย่างหลากหลาย ได้แก่ ลวดตอบ่อเหล็ก ลวดตอพราน
ลวดตอยาขาง ลวดตอวัด ลวดตอท้องช้าง เป็นต้น

สำหรับลวดตอยาขางนั้น น่าสนใจเป็นพิเศษ เพราะเป็นผู้มีความรู้ในการผลิตยาและรู้แหล่งเก็บยา
ตามภูเขา "ลวดตอยา" อาจเป็นหน่วยที่มีความชำนาญในการผลิตยา โดยไม่ทำงานชนิดอื่น เพราะอาจจะ
ต้องผลิตยารักษาโรคโดยไม่มีเวลาทำงานอย่างอื่น เนื่องจากต้องส่งส่วยเป็น "ฝ้ายเส้น 500 เทียน 5 คู่ ยา
ขาง 800 ห่อ ผ้าขาวห่อหนึ่ง"

ที่ว่ายาขาง 800 ห่อนี้ ควรทำความเข้าใจว่า ครอบคลุมยารักษาโรคนานาชนิด ในสมัยนั้นผู้ผลิต
ยาขางก็คือผู้ที่เข้าใจสูตรยารักษาโรคร้อยแปด เพราะคำว่า "ยาขาง" ในการแพทย์พื้นบ้านล้านนาใช้เป็น
ชื่อเรียกโรคนานาชนิด ครอบคลุมถึงอย่างน้อย 145 โรค เช่น โรคขางลม ขางหลามไส้ ขางกิด (แน่นท้อง)
ขางร้อนตัว ขางลิ้นสุก³⁹ เป็นต้น โรคเหล่านี้ล้วนแต่รักษาด้วยยาขางทั้งสิ้น

รายการสุดท้ายที่ยกตัวอย่างนี้คือ ลวบ้านทางครว กำหนดส่งส่วยคือ ข้าวสาร 120,000 พริก 1,000
เกลือ 100 พักทอง 10 ลูก ป่อ 10,000 ค่าคน 100 เงินดอก⁴⁰ ลัวะกลุ่มนี้น่าจะเป็นลัวะชาวนา น่าจะ
เป็นชุมชนใหญ่ มีผลผลิตมาก ที่น่าแปลกคือ ต้องส่งส่วยเกลือ ๑๐๐ แสดงว่าอาจเป็นหน่วยเศรษฐกิจที่มี
การแลกเปลี่ยนกับชุมชนที่ผลิตเกลือได้ เพราะส่วนมากแหล่งผลิตเกลือ เช่น บ่อเกลือ ไม่ปรากฏว่ามีอยู่
ในที่ราบเชียงใหม่

สาระสำคัญของตำนานนี้ชี้ให้เห็นว่า เจ้าหลวงเชียงใหม่ต้องการตรวจสอบ ขำระสะสาบบัญชี
รายการส่งส่วยของลัวะดัง "ฮิด" เก่าที่เคยทำสืบมา รวมทั้งกำหนดอัตราใหม่สำหรับชุมชนลัวะบางกลุ่มที่
อาจเสื่อมถอยลงด้วยเหตุต่างๆ โดยเฉพาะจากสถานการณ์สงครามก่อนหน้านี้ ดังตัวอย่างกำหนดไว้ว่า
"ลวบ้านถวนฉิบหายเสีย จึงได้ลดไว้เสีย 800 เงินกำ 250" และลัวะที่เสียส่วยมากที่สุด คือ ลวดตอบ่อเหล็ก
1000 เงินดี ค่าคน 1200 และลวดตอหลวง เสียเนื้อเขา 650 เงินดอก ค่าคน 1150

ตัวเลขข้อมูลทั้งหลายนี้สะท้อนให้เห็นว่า ลัวะ เป็นกลุ่มชนที่ครอบครองเขตเศรษฐกิจที่ยังมี
ศักยภาพในการผลิต ที่สามารถรองรับหรือเลี้ยงแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ได้ในเวลานั้น

ด้วยความตระหนักในความจำเป็นของแรงงาน และความชำนาญในการผลิตที่ลัวะมีอยู่เอง เจ้าหลวงเชียงใหม่จึงประกาศคุ้มครองลัวะดังมีความว่า

"หื้อสูท้งหลายได้ใสใจเก็บส่วยรอมเซาไว้หมาให้มุน หื้อตามริตปเวณิ เช่นปุมาย่าแห่งสูท้งหลาย อย่าหื้อท้าวพญาเสนาอำมาตย์ท้งหลายได้ข่มเหง คะเนงร้ายแก่เขา แม้ว่าตอแสนหลวง สามล้านก็ดี ตอจำบ้าน เด็กชายนายขุ่ม นายฟอร นายที่ นายกำ นายกลาง และลูกท้าว บ่าวขุน ลูกในไพร่นอก ลูก ขอกไพร่กลางก็ดี นอกหลานนอกตรา อย่าได้ซื้อทาวาจา กินขึ้นกินเบี้ยลูกเงิน และหิงสา ราวีวักบิบบเบียน ข่มเหงเอาลูกร้างหลานสาวส่งคราวน้ำคราวบก หาบหญ้าช้างหญ้าม้า อยู่มือถือคร้ว ขุดคือถือถาง อย่าหื้อหามพระบตผิน หลวงขึ้นพระเกิดดอยเหนือดอยใต้ หามพระแก้วพระสิงห์ หามสมเด็จพระราชา ราชครูลงสรข่วง การท้งหลายฝูงนี้ อย่าหื้อเขาได้กระทำไว้หื้อเขาท้งหลาย ได้เก็บส่วยรอมเซา เข้ามาใสในราชโกฏี พระองค์เราเป็นเจ้าขุนนาปี อย่าหื้อ ขาดตามโบราณ แห่งท้าวพระยาท้งหลายฝูงอันเป็นมาแล้ว"⁴¹

การควบคุมองค์กรจัดตั้งระบบปันนา กับระบบ บวก หลุม ขุม ตอ เป็นการควบคุมระหว่าง หน่วยปกครองหมู่บ้าน และไร่นา ที่แบ่งเป็น (เมือง-ปันนา-ปากนา-บ้าน) เข้ากับระบบอื่นๆ ที่อยู่ในพื้นที่นี้ ดังตัวอย่างหนังสือพื้นเมืองเชียงใหม่รายก็ระบุการใช้หน่วยทั้งสอง คือ ตอ และปันนา เช่นเดียวกัน ความว่า "แคว้นหาวยมี 4 ปันนา ปันนาหน้าไม้ 1 ตอหาวย 1 ตอน้อย 1 ตอแซง 1"⁴² เป็นต้น ซึ่งแสดงว่า หน่วยการผลิตแบบ "ตอ" นี้ มีใช้ไปทั่วอาณาจักรล้านนา

ผลผลิตของระบบเหมืองฝาย ระบบปันนา และบวก หลุม ขุม ตอ นั้นผสมผสานกันเข้าเป็นส่วนสำคัญที่หล่อเลี้ยงการฟื้นฟูอาณาจักรล้านนา ชุมชนหรือพื้นไร่นา และแหล่งผลิตของตน ดำเนินและกฎหมายล้านนา หลายฉบับ ระบุการทำงานของช่างฝีมือ เช่น ทำร่ม แกะสลักไม้ บั่น หม้อ ทำกลอง ทำซ้อง และบางพวกก็ชำนาญในการทำเครื่องถ้วยชาม ชาวลัวะก็มีชื่อในการทอผ้า และผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จากเหล็ก นอกจากนี้ยังอาจตั้งข้อสังเกตว่า การที่ชาวบ้านสามารถสร้างวัดวาอารามขนาดใหญ่ สวยสดงดงาม ย่อมแสดงถึงการผลิตและการค้าที่เจริญก้าวหน้า การค้าระหว่างชุมชนปรากฏในรูปที่พ่อค้านำสินค้าที่

ปอยย้อม งานบุญใหญ่ของชาวของเมืองลำพูน

ตนเองผลิต หรือผลิตในท้องถิ่นของตนไปขาย แล้วซื้อสินค้าอื่นๆ กลับมา แต่ละท้องถิ่นมีสินค้าพิเศษของตน ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ต่อชุมชนอื่นที่ขาดแคลน หรือยังพัฒนาฝีมือการผลิตขึ้นมาไม่เท่ากับชุมชนที่มีความชำนาญสูงกว่า แม้กระนั้นก็ยังมียกข้อที่น่าพิจารณาว่า ในท่ามกลางความเจริญก้าวหน้า การผลิตที่สำคัญ คือการผลิตเหล็กของชนชาติลัวะนั้น นำแปลกใจที่มีได้พัฒนาขึ้นตามลำดับ การผลิตยังคงขังอยู่ที่การผลิต มีด ขวาน ดาบ พร้า จอบ เสียม เตาสามขา กลอน และขอเกี่ยว เป็นต้น

การบูรณาการพลังของแรงงาน และสติปัญญาของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ชัดเจนมากยิ่งขึ้นหลังสมัย พระเจ้ากาวิละ ซึ่งพระองค์ได้นำกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อันได้แก่ ลื้อ เขิน ยอง ไทใหญ่ เป็นต้น ลงมาอยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน นับเป็นการเคลื่อนย้ายองค์ความรู้ครั้งสำคัญ ทดแทนการสูญเสียกำลังคนให้แก่พม่าไปในสงครามก่อนสถาปนาราชวงศ์กาวิละ ซึ่งได้เคยมีบันทึกไว้ว่า

"พระเป็นเจ้าก็แต่งตั้งให้เจ้ามหาวงศ์ราชบุตรและเจ้าสุวรรณคำเครื่องตนเป็นนัดดาพาเอาเสนาอำมาตย์โยธาหาญปราบขึ้นไป มีเมืองยองเป็นเค้า และบ้านอยู่ เมืองหลวย บ้านกาย เมืองและ เมืองขัน เชียงขวาง เมืองวะ เมืองลวง เมืองหน เมืองแซ เมืองฮาย เมืองเจือง ท่าล้อ เมืองพาน เมืองม้า เมืองพา เมืองขอก เมืองวัง เมืองมาง เมืองขวาง เมืองงาด เมืองล่อ เมืองสอ เมืองงิม เมืองเสียง เมืองสูง สิบสองพันนา เชียงรุ่งทั้งมวล แต่ปฐมมาหากเข้าในอาณาจักรประเทศ เขตน้ำหนึ่งดินแห่งเมืองพิงค์ เชียงใหม่แต่เช่นเจ้ามังรายมาสู่เจ้าทั้งหลายเหยียบย่ำ ขึ้นไปด้วยบ้านน้อยเมืองใหญ่ทั้งหลาย ตามอาญาพระองค์เรากูรณานี้ทุกประการ"⁴³

ความรู้เทคโนโลยี ช่างฝีมือ และประชาชน ที่เคลื่อนย้ายลงมาอยู่ ณ แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน นี้ จะกลายเป็นตัวแปรสำคัญแห่งการก่อรูประบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ดังจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ 2

รากฐานความคิดของสังคม

แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เป็นพื้นที่ซึ่งผ่านประวัติศาสตร์อาณานหลายพันปี อาจนับว่าเป็นพื้นที่ดึงดูดความสนใจของผู้คนเป็นอย่างยิ่ง หมู่บ้านในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่ม ซึ่งโอบล้อมด้วยเทือกเขาของป่าไม้เขตร้อน พื้นที่บางส่วนเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำสำคัญหลายสายไหลมาบรรจบกัน บางตอนเป็นที่ราบในหุบเขาแคบๆ ปัจจุบันนี้หมู่บ้านจำนวนมากตั้งอยู่ท่ามกลางทุ่งนา สวนลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง ขนุน หรือผสมกัน ตามบริเวณลาดเขาอันสลับซับซ้อนทอดตัวคดเคี้ยว การกระจายตัวของหมู่บ้านตามแนวที่ราบลุ่มแม่น้ำสายสำคัญตามเชิงเขาและหุบเขาเช่นนี้ ทำให้เห็นได้ว่า หมู่บ้านมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ถ้ามนุษย์เป็นผู้เปลี่ยนแปลงโลก โลกธรรมชาติเหล่านี้ก็หล่อหลอมความคิดและจิตใจให้ชุมชนสร้างหมู่บ้านขึ้นมาเช่นเดียวกัน

เป็นเวลายาวนานถึงสองศตวรรษ ที่ล้านนาต้องพึ่งตัวเองหลังยุคสมัยที่ถูกพม่าปกครองระหว่าง พ.ศ.2101-2317 ราชวงศ์กาวิละได้ทยอยอพยพผู้คนจากเมืองต่างๆ ตามนโยบาย "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ทำสงครามเพื่อจะกวาดต้อนผู้คนจากทางเหนือลงมา เพื่อฟื้นฟูเมืองต่างๆ ให้เข้มแข็ง ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่บันทึกสภาพบ้านเมืองล้านนาในยุคหลังภัยสงครามว่า

"ยามนั้นลานนาเมืองเชียงใหม่ทั้งมวลเป็นกระจุกกระจวน บ้านห่างนาห่าง บ้าน
อุกเมืองรก ไปทางใต้ก็กลัวเสือ ไปทางเหนือก็กลัวช้าง บ้านเมืองบ่เที่ยว ..."

ในช่วงเวลาที่พญ่าบ้าน เจ้าเมืองเชียงใหม่ ตั้งมั่นอยู่ที่เวียงหนองล่อง อำเภอป่าซางนั้น ล้านนาแทบไม่มีผู้คนเหลืออยู่เลย เป็นไปได้ว่าผู้คนพากันหลบหนีเข้าไปตามเทือกเขาอินทนนท์และเทือกเขาขุนตานอันสลับซับซ้อน บ้างก็อาจจะหนีไปตามลุ่มน้ำสาละวิน และเข้าเขตสยาม เป็นต้น ครั้นพญากาวิละได้รับแต่งตั้งให้ปกครองเมืองเชียงใหม่ ท่านต้องถอยไปตั้งหลักที่เวียงป่าซาง ห่างจากเมืองเชียงใหม่ถึงราว 30 กิโลเมตร トラบจนถึง พ.ศ. 2339 จึงสามารถสะสมกำลังคนขึ้นมาได้มากพอที่จะเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ

การถอยไปตั้งหลักที่เวียงป่าซาง ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า จุดยุทธศาสตร์เสียหายอย่างหนัก น่าจะเป็นเวียงเชียงใหม่ ซึ่งเวลานั้นเคยเป็นเวียงหลวง เวียงกุมกาม เวียงลำพูน เวียงมโน ส่วนพื้นที่ตอนใต้ของเชียงใหม่ คือบริเวณป่าซางนั้น เป็นจุดที่สามารถรวบรวมไพร่พล จากเวียงหนองล่อง สบตา จอมทอง โดยมีลำปางเป็นหลังพิง รอบๆ ป่าซางเป็นพื้นที่ที่มีนาเป็นจำนวนมาก ดังเช่น ส่วนหนึ่งของทุ่งหลวงลำพูน ก็อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ผลิตข้าวส่งเลี้ยงป่าซางได้

การพินาศขยายตัวไปยังเมืองต่างๆ ได้แก่ ผาง พะริ้ว ยอง เมืองลาด เมืองปู้ และเมืองเชียงราย เมื่อลูกฮื้อขึ้นฆ่าฟันนายทหารพม่าที่กำกับเมืองอยู่จนแตกหนีหมดแล้ว ต่างก็ทยอยลงมายังล้านนาฝ่าย

แผนที่แสดงที่ตั้งพระธาตุ พระบาท พระเจ้านครหลวง พระพุทธรูปสำคัญ

ได้เกือบทุกเมือง เมื่อรวมกับชาวเมืองที่เจ้าเจ็ดตนกวาดต้อนลงมาแล้ว แอ่งเชียงใหม่-ลำพูนก็ค่อยๆ มีพลเมืองเพิ่มพูนขึ้นตามลำดับ เฉพาะชาวของกลุ่มเดียว ก็กลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ของลำพูนไปในที่สุด บดินทร์ กินาวงศ์ ได้ประมาณการไว้ว่า คราวเรือนท้อพยพลงมาในปี พ.ศ. 2347 เมื่อครั้งล้านนายกทัพไปตีสิบสองปันนานั้น มีอยู่ถึง 30,000-35,000 คน² และมากกว่าครึ่งหนึ่งของผู้อพยพ พอใจจะตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเชียงใหม่ และทั้งหมดนี้ก็คือ พลเมืองที่จะกลายมาเป็นพลังของผู้สร้างบ้านแปงเมืองหลังยุคที่รกร้างยาวนานถึง 20 ปี

กล่าวโดยสรุปแล้ว หลังจากสมัยพื้นม่านจบลง การฟื้นฟูบ้านเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ก็มาจากพลังร่วมของชาวไทยวน ลื้อจากสิบสองปันนา เขินจากเชียงตุง เจี้ยวหรือไทใหญ่ รวมทั้ง ลัวะ เม็ง และกะเหรี่ยง ซึ่งยังคงเป็นชนพื้นเมืองที่กระจายอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในเขตภูเขา

แผนที่ศักดิ์สิทธิ์

การตั้งรกราก พื้นฟูครอบครัว และบ้านเมือง ควรจะเริ่มขึ้นตรงไหน? ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งเปรียบเสมือนแผนที่ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม ที่สำรวจโดยผู้รอบรู้ภูมิศาสตร์ของพื้นที่ แต่เต็มไปด้วยจิตใจของนักประวัติศาสตร์นั้น ได้สร้างแผนที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นฉบับหนึ่ง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง ครอบคลุมล้านนาจรดยูนนาน พื้นที่ที่กล่าวนี้ ไม่ใช่อาณาเขตของรัฐ ไม่ได้แสดงตัวตนแห่งระบบสังคมที่เกี่ยวกับการปกครอง และผลประโยชน์ทางการเมือง แต่เป็นแผนที่ซึ่งแทนตัวตนของระบบสังคมที่เกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับอีกมิติหนึ่งของชีวิต คือความเป็นอยู่และความยึดโยงระหว่างผู้คนในด้านพลังและความมุ่งหวัง พลังและความมุ่งหวังนี้ เป็นสิ่งจำเป็นและเป็นสิ่งสำคัญ อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความมีอยู่

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญฉบับหนึ่งของล้านนา พุทธตำนานนี้กล่าวถึง การเสด็จมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ในตำนานจะกล่าวถึงพระพุทธองค์เสด็จผ่านบ้านเมืองตั้งแต่พาราณสีถึงล้านนา จรดยูนนาน และได้ย่ำรอยพระบาท ประทานพระเกศาธาตุ ทำนายเหตุการณ์เกี่ยวกับพื้นที่ที่พระองค์เสด็จผ่าน ประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้ในท้องถิ่นต่างๆ ไม่ว่าบ้านเล็กเมืองน้อย ผู้มีมั่งมีหรือยากไร้ ตำนานนี้ให้คำอธิบายอย่างน่าสนใจเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ตำนานความเป็นมาของบ้านเมือง รวมทั้งลักษณะของสังคมชุมชน สุดท้ายตำนานจะกล่าวถึงความรุ่งเรือง และความเสื่อมของพุทธศาสนาในดินแดนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอาณาจักรล้านนา คือ ในท้องถิ่นภาคเหนือของประเทศไทย ตำนานพระเจ้าเลียบโลกนี้ ไม่อาจจะระบุได้ว่าใครเป็นผู้แต่ง และแต่งในสมัยใด เพราะยังไม่มีผู้ใดพบต้นฉบับโบราณฉบับแรก บางท่านเสนอว่า น่าจะมีผู้แต่งขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา ถึงสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน เพราะศาสนานิกายลังกาวงศ์ได้รับการวางรากฐานมั่นคงในสมัยนั้น

ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระธาตุหัวตอง อ.ลี เขียนเล่าเรื่องราวตามตำนานพระเจ้าเลียบโลก ครั้งที่ทรงเสด็จเมืองลี ประทานพระเมโทธาตุให้แก่ชาวลัวะ

พระธาตุคงเคียว (กลางเวียง)

เมืองลี

ประวัติศาสตร์เมืองลีเล่าไว้ว่า พระนางจามรีเป็นผู้ก่อตั้งเมืองลี พระนางได้สร้างเจดีย์เล็กๆ องค์หนึ่งไว้ที่วัดพระธาตุคงเคียว พื้นที่บริเวณนี้ร้างไปสมัยที่ทำสงครามกับสุโขทัย เมื่อถึงสมัยล้านนา ท้าววงศ์พื้นสร้างเจดีย์ขึ้นมาใหม่ ณ ตำแหน่งเดิม วัดกลายเป็นศูนย์กลางของชาวลี คุรบาหลายองค์ได้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ติดต่อกันมา ผู้นำคนสำคัญคือ คุรบาศรีวิชัย คุรบาขาวปี และคุรบาชัยยะวงศา

อย่างแท้จริงแห่งตัวตนของสังคม การใช้ระบบคุณค่าเป็นแกนของแผนที่ เป็นการใช้สติปัญญา เพราะหากระบบสังคมใดปราศจากความมั่งหวัง หรือเป้าหมายคือทิศทางที่สังคมจะดำเนินไปสู่แล้ว เราก็อาจมองเห็นได้ชัดว่าในอนาคตไม่ไกลนัก สังคมนั้นก็อาจสิ้นสุดลง เพราะพลวัตที่แท้จริงและมีความหมายสำหรับสังคมนั้น ก็คือพลวัตที่จะสามารถแสดงออกให้เห็นว่าสังคมนั้นเป็นอย่างไร และจะดำเนินไปเป็นอะไร ความมั่งหวังก็คือตัวบอกว่า การโยงยัด (bonding) และพลวัตของการโยงยัดคืออะไรนั่นเอง

กล่าวโดยแท้จริงแล้ว แผนที่ก็คือจินตนาการ รัฐต่างๆ อาจจินตนาการแผนที่ของตนทับไปบนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ อันเป็นที่ตั้งของชนชาติต่างๆ และเปลี่ยนจินตนาการเป็นปฏิบัติการ เพื่อครอบครองพื้นที่ แต่จินตนาการของแผนที่ฉบับพระเจ้าเลียบโลก เป็นจินตนาการที่ไม่ประสงค์จะครอบครอง ความประสงค์มีอยู่เพียงอย่างเดียวก็คือ ต้องการสร้างพลวัตแห่งความมั่งหวัง พลวัตแห่งการโยงยัดระหว่างผู้คนในสังคมที่จะเป็นตัวแทนนำพาสังคมขับเคลื่อนไป

หมู่บ้านแล้วหมู่บ้านเล่าในโหล่งต่างๆ ของเชียงใหม่และลำพูน รื้อฟื้นและประกอบขึ้นมาใหม่โดยอิงอาศัยความทรงจำ และหลักฐานประวัติศาสตร์ที่บ่งชี้ว่า แหล่งที่ตั้งชุมชนแห่งนั้นควรจะมีอนาคตยืนยาวย้อนกลับไปในสมัยที่ชนชาติใดแห่งเมืองม่วยจะตั้งถิ่นฐานนั้น ลอวันชาวเล่าถึงแบบแผนการตั้งหมู่บ้านของชนชาติได้ว่า

"หัวหน้าของจ้าวเฮือนต้องไปเสาะหาที่อยู่ซึ่งต้องหาทั้งบริเวณที่ใช้ปลูกเรือน และที่ปลูกข้าวกิน จึงจะตั้งเป็นบ้านหรือหมู่บ้านได้ ในตอนแรกจะต้องเอามีดฟันต้นไม้บริเวณที่จะให้เป็นศูนย์กลางหมู่บ้าน และต้องตัดต้นไม้มาปักดินในบริเวณศูนย์กลางนั้น เอาเสื่อของตัวเองมาพันลงที่เสานี้ เสื่อแทนขวัญของเจ้าของ เป็นการรวมขวัญของหัวหน้าจ้าวเฮือนลงกับบริเวณที่ดินนั้น ซึ่งต่อมากลายเป็นจารีต และจัดการปักตาแหลว กำหนดเขตพื้นที่ของกลุ่มตน และเรียกสมาชิกทั้งหมดรวมกันอยู่ในเขตตาแหลวนั้น"³

ตลาดเช้าหนองคอง เป็นตลาดใหญ่ที่เป็นศูนย์เชื่อมโยงผู้คนของหมู่บ้านริมฝั่งน้ำปิงตอนใต้ ได้แก่ หมู่บ้านต่างๆ ของตำบลหนองคอง และบางส่วนของอ.สันป่าตอง ตลาดเช้าแห่งนี้ตั้งอยู่ ณ ใจกลางของโหล่งหนองคอง ซึ่งทับลงพอดีกับเวียงมโนเก่าที่ร้างไป ถนนสายนี้จึงตั้งชื่อเรียกที่มัยความหมายบอกประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า บ้านทุ่งนาเวียง

การตั้งถิ่นฐานในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน นั้น มีบางอย่างที่คล้ายคลึงกันนี้ กล่าวคือ หมู่บ้านสำหรับชนชาติไทได้ใช้อุดมการณ์ของ "บ้านและเมือง" ความเชื่อเรื่องผีเสื้อบ้านและไ้บ้าน เพื่อการบุกเบิกหมู่บ้าน แต่ก็มีสิ่งที่แตกต่างออกไป เพราะผู้ตั้งถิ่นฐานยังมีหลักฐานและความทรงจำเหลืออยู่ว่า เมืองเก่าดั้งเดิมของตนอยู่ที่ไหน พระธาตุองค์สำคัญๆ ประดิษฐานอยู่ที่ใด แอ่งที่ราบลุ่มอันจำกัดในถิ่นนี้ก็เป็นตัวกำหนดสำคัญลงไป ยังผลให้เมืองสำคัญทุกเมืองก็ตั้งขึ้นใหม่บนพื้นที่เดิม และหมู่บ้านทั้งหลายก็คือสมาชิกของเมืองเหล่านี้

พระธาตุและพระบาทสำคัญทางตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกนั้น กระจายอยู่บนยอดดอยสำคัญ 7 ลูก คือ ดอยหลวง (เทือกเขาอินทนนท์) ดอยเก็ง (ฮอด/ดอยเต่า) ดอย

ดอย	ที่ตั้งของเมือง	พระธาตุสำคัญ
ดอยหลวง (อินทนนท์)	จอมทอง	พระธาตุจอมทอง
ดอยเก็ง	ฮอด/ดอยเต่า	พระธาตุดอยเก็ง
ที่ราบบนภูเขา	ลี้	พระธาตุดวงเดียว
ดอยสามยอด	บ้านโฮ้ง	พระบาทสามยอด
ดอยก้อม		พระธาตุดอยก้อม
ดอยกาน		
ดอยหลวง	เมืองตื้น	พระธาตุจอมแจ้ง
ดอยม่อนจอง		
ดอยช้าง	บ้านตาล	-
(ตั้งอยู่บนดอย)	อมก๋อย	วัดพระเจ้าแสนทอง

ตะเมาะ (ลี้) ดอยสามยอด (ลี้) ดอยม่อนจอง (เมืองตื้น) ดอยกาน (บ้านโฮ้ง) ดอยช้าง (บ้านตาล)⁴ แต่ละดอยกลายมาเป็นหลังพิงสำคัญของเมือง มีพระธาตุและหรือพระบาทประดิษฐานอยู่ สอดคล้องกับที่ "แผนที่" ดำเนินพระเจ้าเลียบโลก ได้วางหมุดหมายเอาไว้

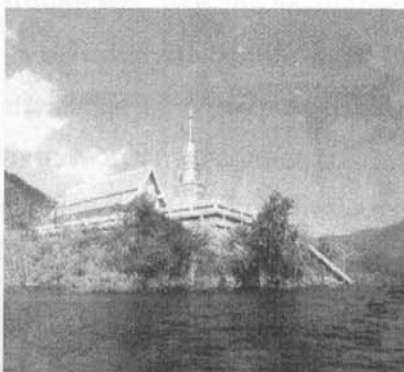
ดอยเหล่านี้เป็นพื้นที่ผลิตอาหาร ของป่า เป็นแหล่งทรัพยากรสำหรับการสร้างบ้านเรือน เป็นต้นน้ำที่จะไหลมาหล่อเลี้ยงไร่นาบนที่ราบ ขณะเดียวกัน พระธาตุเหนือยอดดอย และหรือที่ประดิษฐานอยู่บริเวณเชิงดอย เป็นสัญลักษณ์ของความหมายและความมุ่งหวัง เป็นคำมั่นสัญญาที่ดำเนินพระเจ้าเลียบโลกเคยกล่าวและทำนายไว้ ดอยจึงกลายเป็น พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นฉากหลังของหมู่บ้านที่เหตุการณ์ทั้งหลายจะเกิดขึ้น และหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้ถูกผลิตซ้ำให้จำเพาะเจาะจงรองรับความเข้าใจและความต้องการของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นในรูปของตำนานวัดและตำนานพระธาตุ ชุมชนต่างๆ คัดสรรข้อความจากตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตอนที่เกี่ยวเนื่องกับบ้านเมืองของตนโดยตรง แล้วนำเอาประวัติของหมู่บ้านเรียบเรียงผสมผสานลงไปยังผลให้มีการพิมพ์ตำนานและเอกสารฉบับหมู่บ้านขึ้นใช้สืบมา และเรื่องราวในตำนานพระเจ้าเลียบโลกก็กลายเป็นตำนานฉบับใหม่ ที่ถูกขยายความด้วยเรื่องราวของท้องถิ่นที่เฉพาะเจาะจง และถ่ายทอดที่ชาวบ้านจะบันทึกไว้ในความทรงจำ

เมืองต่างๆ ที่อยู่บนแผนที่พระเจ้าเลียบโลก ต่างถูกอธิบายหรือให้ความสำคัญในเรื่องที่เชื่อมโยงกับพระพุทธเจ้า ซึ่งก็หมายความว่ามีการโยงยืกระหว่างเมืองขึ้นอีกมิติหนึ่ง ทำให้เมืองเหล่านี้มีความสำคัญมีตัวตนที่เกี่ยวข้องเป็นหนึ่งเดียวกัน การโยงยืหรือความมีตัวตนเป็นหนึ่งเดียวกันนี้ เป็นพลวัตผลักดันให้สังคมชุมชนผูกยึดอยู่กับคุณค่าและความหมายในมิติทางจิตวิญญาณ สัญลักษณ์ที่แทนการโยงยืนั้นปรากฏอยู่ในเมืองต่างๆ ในรูปของพระธาตุหรือพระบาท

ตารางแสดงรายชื่อตำนานและเอกสารท้องถิ่น

ดอย	ชื่อตำนาน และเอกสารท้องถิ่น
ดอยหลวง	ตำนานวัดพระธาตุจอมทอง
ดอยเก็ง	ตำนานวัดพระธาตุดอยเก็ง
ดอยกาน	ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม
ดอยสามยอด	ตำนานพระบาทสามยอด
ดอยหลวง (ม่อนจอง)	ตำนานม่อนจอง
ดอยช้าง	ลัวะจาวตัน

วัดพระธาตุแก่งสร้อยที่สร้างขึ้นใหม่
โดยการนำของครูบาศรีวิชัย

ตำนานพระธาตุแก่งสร้อย

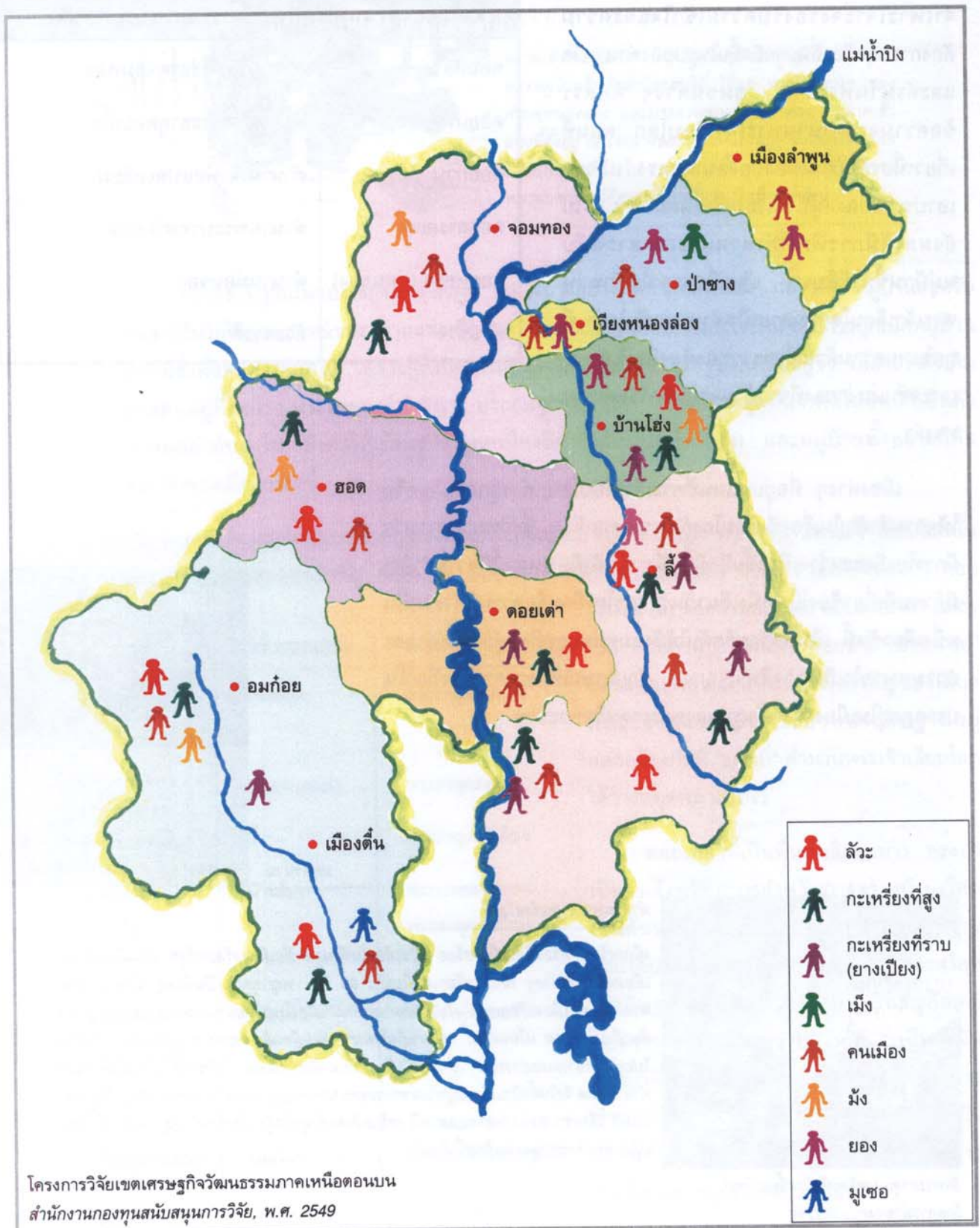
เมืองสร้อย หรือสร้อยเมืองสร้อย เป็นเมืองในตำนาน ชื่อเมืองสร้อยศรีสุข เป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่ง วัดต่างๆ ในแก่งสร้อยเคยมีอยู่ถึง 99 วัด พญาอุทุม เป็นชื่อพญาที่กล่าวว่าเคยครองเมืองนี้ เมืองสร้อยเคยร้างไปเมื่อพม่ายกทัพมาเมืองไทย โดยผ่านมาทางแม่ฮ่องสอน และตีมาถึงเมืองฮอด เมืองสร้อย ต่อมาเกิดโรคระบาดจนผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ชาวเมืองส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่ที่ชัยนาทและอ่างทอง ต่อมาเมื่อย้ายกลับมายังเมืองเดิม ก็ได้พบว่า บ้านเมืองถูกเผาทำลายหมด จึงไปตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากพระพุทธบาทดอยเขาหนาม ห่างจากน้ำโขง 2 กิโลเมตร ต่อมา เรื่องราวของแก่งสร้อยและเมืองสร้อยยังคงดึงดูดใจผู้คนในท้องถิ่นอยู่ จึงมีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุแก่งสร้อยขึ้นใหม่⁵

ปกตำนาน

ประวัติตำนานพื้นเมือง
เมืองต้น
วัดจอมแจ้ง
คำสอนและ คำสอนมอญ จังหวัดเชียงใหม่

แผนที่แสดงการกระจายตัวของกลุ่มชาติพันธุ์

การสร้างบ้านเมืองเป็นประสบการณ์ซ้ำแล้วซ้ำเล่าของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำที่เต็มไปด้วยการอพยพโยกย้าย เฉพาะการขยายลงมาสู่ลุ่มน้ำตั้งแต่สมัยตำนานจามเทวีวงศ์ในพุทธศตวรรษที่ 13-15 ตำนานสิงหนวัติในพุทธศตวรรษที่ 11-16 ตราบจนถึงตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ในพุทธศตวรรษที่ 17-24 เป็นเวลากว่า 1,000 ปี บ้านเมืองผ่านกาลเวลาแห่งสงครามหรือโรคระบาดหลายต่อหลายครั้ง ด้วยเหตุนี้ประวัติการก่อตั้งชุมชนขึ้นใหม่จึงมีบอกเล่าอยู่ไม่ขาดสาย

ชนชาติไททางตอนเหนือค่อยๆ หายย่อยมาตั้งถิ่นฐานในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน และรวมกันเป็นปึกแผ่นในสมัยพญามังราย ดังที่กล่าวว่า พระเจ้าเชียงใหม่เป็นใหญ่เหนือ 57 เมืองทั่วล้านนา พญามังราย สร้างอาณาจักรล้านนาอันเป็นอาณาจักรของชนชาติไท ระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมในอาณาจักรล้านนา ตั้งแต่ได้สถาปนาขึ้นนั้น เป็นเสมือนต้นแบบของระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมที่ปรากฏในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนระดับเล็ก คือ บ้านและเมือง ยังคงแสดงเค้าหรือร่องรอยว่าได้เคยเป็นเช่นนั้นมาตั้งแต่ในอดีต

เมื่อผู้คนชนชาติไทได้อพยพลงมาจากทางเหนือสู่แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ได้นำเอาแนวความคิดจัดระบบสังคมชุมชน ความคิด ความเชื่อ ขนบปฏิบัติต่างๆ ที่เคยใช้อยู่ในถิ่นฐานเดิมมาด้วย ลักษณะการจัดถิ่นฐานที่สำคัญก็คือ การจัดพื้นที่ภูมิศาสตร์สำหรับอยู่อาศัยและทำการผลิต หมู่บ้านมักรวมอยู่เป็นกลุ่มๆ บนที่ดอน มีภูเขาเป็นฉากหลัง ด้านหน้าของหมู่บ้านเป็นที่ต่ำลงไปจนถึงที่ราบลุ่มใช้ทำการเกษตร ถัดไปคือแม่น้ำที่ไหลผ่านหุบหรือแอ่งเล็กๆ เหล่านั้น แนวภูเขาหรือแม่น้ำแบ่งแยกพื้นที่กลุ่มหมู่บ้านออกจากกัน กลุ่มหมู่บ้านที่อยู่ในโหล่งคือ อยู่ในวงล้อมของแนวเขตทางภูมิศาสตร์เดียวกัน ก่อตัวเป็นระบบสังคมชุมชนในโหล่งเรียกว่า เมือง

ผลจากการสำรวจได้พบชัดเจนว่าในแต่ละหมู่บ้านประกอบด้วยผู้คน ซึ่งในระยะแรกมักจะเป็นกลุ่มเครือญาติไม่กี่กลุ่ม ในระยะต่อมาแม้จะขยายเป็นหลายกลุ่มเครือญาติ ก็ยังคงมีจำนวนไม่มาก ผู้คนที่อยู่ร่วมกันมักมีจำนวนเฉลี่ยประมาณ 200-300 หลังคาเรือน ยกเว้นหมู่บ้านบางแห่งอาจมีจำนวนขึ้นไปถึง 400-500 แต่ก็พบได้ไม่บ่อยนัก ในหมู่บ้านที่จำนวนครัวเรือนมากขึ้น ลูกหลานมักจะแยกย้ายออกไปตั้งบ้านใหม่ในพื้นที่ห่างออกไป ณ จุดนั้นจะกลายเป็นหมู่บ้านใหม่ต่อไป จำนวนคนที่มีอยู่ 200-300 คนนี้มีนัยสำคัญ เพราะกลายเป็นลักษณะทั่วไป การคุมจำนวนไว้นี้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนต้องการเน้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่ กล่าวคือ จำนวนคนที่อยู่อาศัยบนพื้นที่นั้นต้องมีความสมดุลกับแหล่งทรัพยากร พุดง่าย ๆ ก็คือ ต้องไม่มีการแย่งชิงกันทางอาหาร นอกจากนี้ การที่มีคนอยู่ร่วมกันจำนวนน้อยย่อมสะดวกในการติดต่อสื่อสารทำความเข้าใจ สังคมชุมชนไม่ใช่เพียงการรวมของกลุ่มคนหรือครัวเรือนที่มาตั้งอยู่ใกล้ๆ กันในพื้นที่หนึ่งเท่านั้น แต่ระบบสังคมชุมชนเช่นหมู่บ้านนี้คือ หน่วยของผู้คนที่มีภารกิจยึดซึ่งกันและกัน สิ่งที่แสดงถึงการโยงยึดเหล่านั้นได้แก่ กิจกรรมต่างๆ ที่ทำร่วมกันในการผลิต เช่น การทำนา การสร้างเหมืองฝาย การเลี้ยงผี เป็นต้น นั่นก็คือ จำนวนมีความสำคัญ เพราะจำนวนที่พอเหมาะก็ทำให้การสื่อสาร ความคิด ความเข้าใจ เป็นไปได้ง่าย ซึ่งรวมไปถึงกฎเกณฑ์หรือข้อบังคับที่ตั้งขึ้นมาให้ปฏิบัติตามความจำเป็น

หมู่บ้านเห็นความสำคัญเป็นอย่างมาก ที่จะจัดเตรียมกลไกเพื่อให้เกิดความโยงยึดกันระหว่างผู้คน ในหมู่บ้าน กลไกเหล่านี้แสดงออกผ่านทางการจัดวางผังของหมู่บ้าน ทุกหมู่บ้านจะมีหัวบ้าน ห้ายบ้าน ใจบ้าน สิ่งนี้เป็นทั้งการนิยามตัวเอง และกำหนดพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ตัวเองครอบครอง ซึ่งนั่นหมายความว่า จะต้องมีการกฎเกณฑ์ พิธีกรรม ข้อตกลงบางอย่างที่สังคมในชุมชนนี้ร่วมกันทำอย่างที่เขาใจความหมายว่า เป็นของตนเอง การนิยามตนเองนี้หมายถึงว่าผู้คนในหมู่บ้านนี้จะต้องลดความเป็นปัจเจกบางอย่างของตัวเองลง และต้องทำบางอย่างที่เป็นข้อตกลงร่วมกัน หรือห้ามตัวเองไม่ให้ทำในสิ่งที่คนอื่นไม่เห็นด้วย การนิยาม ตัวตนของชุมชน เป็นไปเพื่อควบคุมตัวเองไม่ใช่เพื่อสร้างอำนาจ เพราะหากเป็นตัวตนที่เป็นไปเพื่อ อำนาจหรือการต่อรองทางอำนาจแล้ว ย่อมมีความโน้มเอียงที่จะเพิ่มหรือใช้จำนวนที่มากกว่า

กลุ่มของหมู่บ้านขยายจินตทัศน์ (concept) ของการโยงยึดระหว่างหน่วยประกอบขึ้นเป็นระบบ โดย หน่วยทั้งหลายในที่นี้ก็คือ หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ประกอบกันขึ้นเป็นระบบสังคมชุมชนของกลุ่มหมู่บ้าน ซึ่งบางกรณีเรียกว่า เมือง บางกรณีเรียกว่า โหล่งบ้าน... โหล่งเมือง... บางกรณีไม่ตั้งชื่อเรียก

บ้านหลวง เมืองต้นตออยู่ริมแม่น้ำแม่ต๋อน เป็นหมู่บ้านที่ตั้ง อยู่บนที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ ปัจจุบันมีจำนวนหลังคาเรือน 155 หลังคาเรือน ทิศตะวันออกของหมู่บ้านติดกับจอม แฉ่ง (วัดหลวง) ทิศใต้ติดกับทุ่งหลวง บ้านหลวงเป็นที่ ตั้งของหอผีเมือง คือ พญาช้างเผือก

บ้านหลวง/ทุ่งหลวง/วัดหลวง/ฝายหลวง

แบบแผนที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ที่ได้จากการสำรวจเชิงภูมิศาสตร์ ของชุมชนหมู่บ้านในตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ก็คือ แบบแผน การวางตำแหน่ง รัฐอาจจะมองเมืองบริวารเป็นเสมือนท้องถื่นอัน ห่างออกไปจากศูนย์กลางในสายตาของรัฐที่อยู่ศูนย์กลาง เมือง บริวารเป็นเพียงสิ่งประกอบหรือส่วนประกอบที่มีอยู่เพื่อเสริม หรือ เพื่อทำหน้าที่บางอย่างสำหรับประโยชน์ของรัฐที่เป็นศูนย์กลางนั้น ในขณะที่ตัวตนของเมืองนั้นเอง กลับถือเอาความมีอยู่ของตนเองที่ จะสืบทอดไปได้ยืนยาวเป็นสิ่งสำคัญ กล่าวคือ ถือเอาเมืองของตน เป็นเสมือนศูนย์รวมของทุกสิ่ง

ทุ่งหลวงเมืองต้น ทุ่งนาผืนใหญ่ที่สุดในเขตเมืองต้น มีพื้นที่ประมาณ 100 ไร่ ใกล้กับลำน้ำแม่ต๋อนมีชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านทำการเกษตรในพื้นที่ แห่งนี้ เช่น บ้านหลวง บ้านดอย บ้านใหม่ บ้านห้วยหลอด บ้านสันตันปัน บ้านดง เป็นต้น ชาวบ้านนิยมปลูกข้าวในฤดูฝน โดยใช้น้ำจากฝายที่ ทดน้ำมาจาก ห้วยนา ห้วยสาขาของน้ำแม่ต๋อน ส่วนในฤดูแล้งทุ่งหลวง แห่งนี้ถูกใช้เป็นพื้นที่สำหรับเลี้ยงวัวควายของชาวบ้าน

วัดจอมแจ้ง

วัดจอมแจ้ง หรือวัดหลวง ตามชื่อเรียกของชาวเมืองดิน ตั้งอยู่บนคอยางน้อย ทางทิศตะวันออกของบ้านหลวง มีตำนานเล่าว่าสร้างขึ้นโดยพญาอทิตราช ผู้ปกครองเมืองแห่งนี้เมื่อ พ.ศ.2148 และได้รับการบูรณะตลอดมา ปัจจุบันยังคงดำรงฐานะเป็นวัดสำคัญ และวัดหน้าหมู่บ้านของอำเภอมกน้อยในทุกพื้นที่ จึงได้จัดงานสรงน้ำพระธาตุขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9

แบบแผนการวางตำแหน่งของบ้านและเมืองตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน วางภูเขาและพระธาตุเป็นฉากหลัง ณ ที่ราบเชิงเขาเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านที่เรียกว่า "บ้านหลวง" (คำว่า หลวง แปลว่า สำคัญ, เป็นหลัก, เป็นใหญ่) ถัดมาเป็นทุ่งนาบนที่ราบกว้าง เรียกว่า ทุ่งหลวง วัดหลวง อาจเป็นวัดพระธาตุบนยอดดอย หรืออาจเป็นวัดที่วางตำแหน่งต่อเนื่องกับพื้นที่ที่บ้านหลวงตั้งอยู่ หรืออาจตั้งอยู่บนยอดดอยอย่างใดอย่างหนึ่ง

บ้านหลวง เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใจกลางของกลุ่มหมู่บ้านบนพื้นที่ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกัน คือ เมืองเดียวกัน หรือโหล่งเดียวกัน คำว่า หลวง หรือ ใจกลาง ความหมายของมันก็คือ เป็นหลัก เป็นศูนย์กลางแห่งการโยยยิด ความหมายนี้ไม่เพียงแต่แสดงออกในทางนามธรรม แต่ยังใช้รูปธรรมย้ำความสำคัญของความเป็นหลักนี้ โดยการจัดวางทางพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ให้บ้านหลวงอยู่ในตำแหน่งสำคัญที่สุดที่สำคัญคือ ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่มีพื้นที่ติดต่อกับ ทุ่งหลวง ซึ่งเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญที่สุดของเมืองซึ่งหล่อเลี้ยงระบบสังคมชุมชนนั้น รวมไปถึงเหมืองหลวง ซึ่งเป็นเส้นทางหลักลำเลียงน้ำมาใช้หล่อเลี้ยงทุ่งหลวง และพื้นที่การเกษตรโดยรอบ รูปแบบการจัดวางตำแหน่งเช่นนี้ ปรากฏอยู่ทุกเมืองในตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

บ้านหลวง เป็นหมู่บ้านแรกๆ ที่ตั้งขึ้นก่อนหมู่บ้านอื่น มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เป็นหลักยึดที่พึ่งพาของลูกหลาน ซึ่งขยายออกไปตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้านใหม่ๆ นอกจากนี้บ้านหลวงยังมีผู้มีความรู้ ช่างฝีมือ หมอพื้นบ้าน ซึ่งเป็น "เค้า" หมายถึง เป็นต้นแบบที่จะขยายความรู้ให้แก่ผู้อื่น

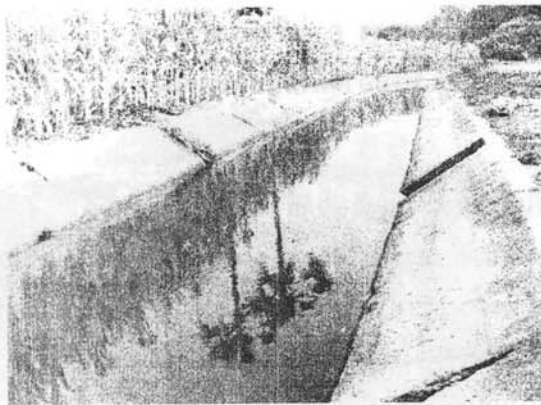
สังคมชุมชนระดับหมู่บ้านนับว่าเป็นระบบขนาดเล็ก สิ่งที่สำคัญสำหรับการคงอยู่ของระบบก็คือ การโยยยิดระหว่างผู้คนและพื้นที่ ผู้คนจำนวนไม่มากนักและพื้นที่เล็ก ทำให้การสื่อสารทำความเข้าใจ กระทำได้ง่าย ถึงกระนั้น ก็ยังมีการจัดกลุ่มแบ่งคนในบ้านออกเป็นหมวด เป็นต้น การขอยแผ่จำนวนผู้คนออกเป็นการจัดระบบองค์กรขึ้น มีการจัดแบ่งหน้าที่ มีหัวหน้าและกฎระเบียบที่ยอมรับปฏิบัติกัน มีกิจกรรมซึ่งเป็นงานของส่วนรวมที่ต้องทำ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป เพิ่มการโยยยิดในอีกมิติหนึ่ง และทำให้ประสิทธิภาพของระบบเพิ่มขึ้น

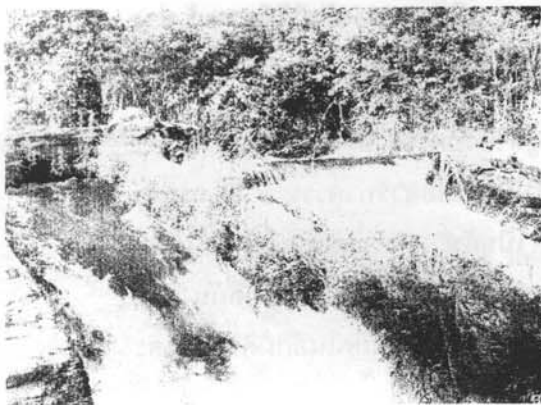
วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร เป็นชื่อเรียกอย่างเป็นทางการของวัดหลวงจอมทอง หรือวัดพระธาตุ ที่ชาวเมืองจอมทองเรียกกันอย่างติดปาก วัดหลวงแห่งนี้สร้างขึ้นในราว พ.ศ.1995 โดยนายสร้อย นางเมง และได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้าผู้ปกครองเชียงใหม่มาโดยตลอด จากวัดหลวงประจำเมืองจึงถูกยกฐานะขึ้นเป็นวัดหลวงระดับรัฐ และเป็นหนึ่งใน 12 พระธาตุประจำปักษ์ตรขวด ตามความเชื่อของชาวล้านนา

วัดหลวงจอมทอง

วัดหลวงจอมทองตั้งอยู่เชิงดอยหลวงจอมทอง อยู่ในตำแหน่งประธานของบ้านหลวง หันหลังให้ภูเขา หันหน้าลงน้ำปิง ต่อมาเมื่อรัฐตัดถนนสายเชียงใหม่-ฮอด ผ่านหลังวัด วัดจึงต้องเปิดประตูหลังให้เป็นประตูหน้าวัด เพื่อให้สะดวกแก่ผู้มาวัด การกลับทิศทางเช่นนี้ ทำให้ความเข้าใจเรื่องตำแหน่งลางเลื่อนลงไป

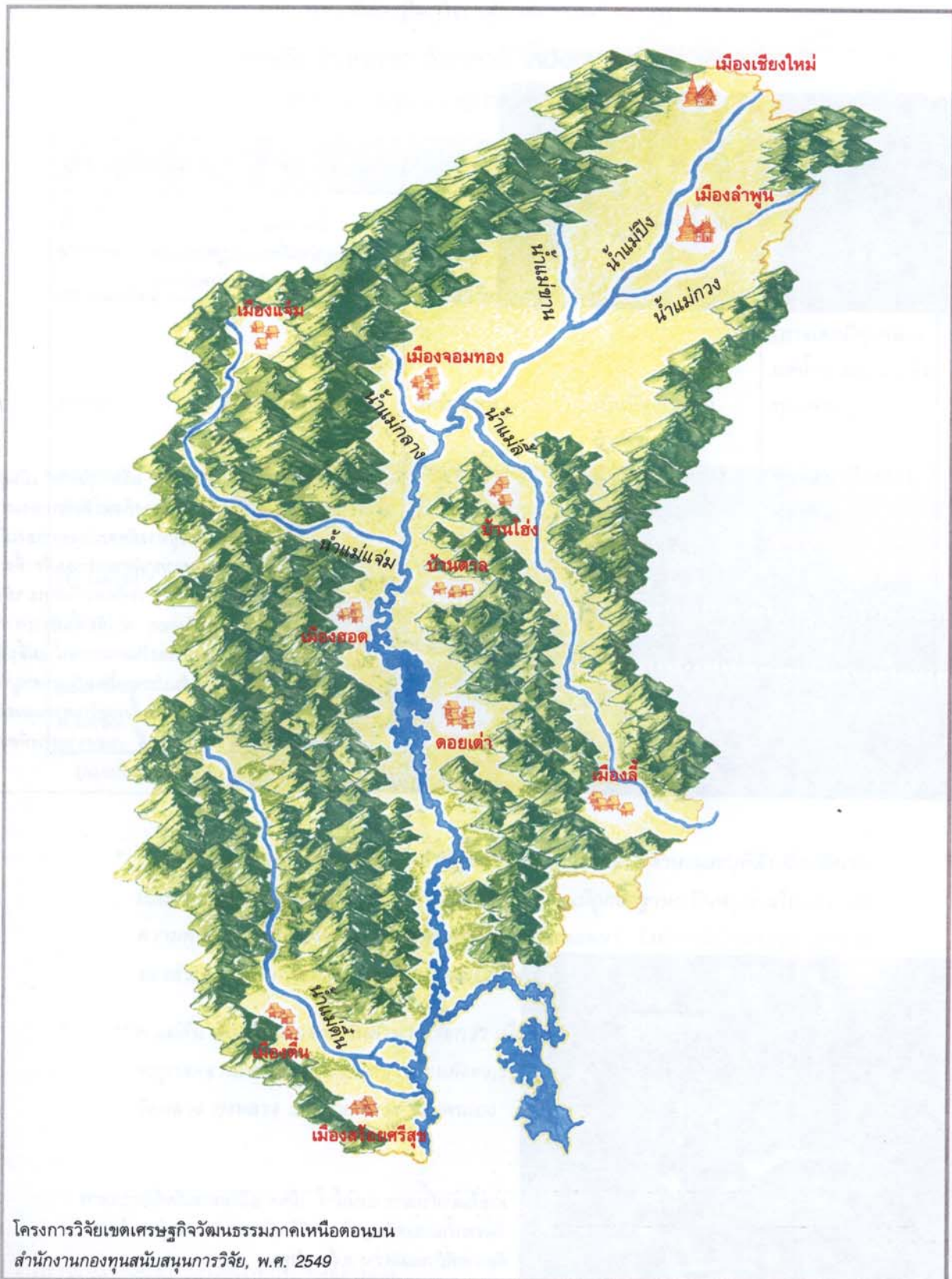
ลำเหมืองหลวง : ลำเหมืองหลักของฝ่ายเหมืองหลวง อ.จอมทอง ส่งน้ำเข้าเลี้ยงพื้นที่รับน้ำทั้งหมด 4 ตำบล ได้แก่ ต.ช่วงเปา ต.บ้านหลวง ต.สบเตี๊ยะ และ ต.ดอยแก้ว โดยมีพื้นที่รับน้ำทั้งหมดประมาณ 16,000 ไร่ มีชาวบ้านที่ใช้น้ำประมาณ 2,000 ครอบครัว

หมู่บ้านอื่นๆ โดยมากขยายออกไปจากบ้านหลวง หรือมีผู้โยกย้ายเข้ามาภายหลัง ก็จับจองพื้นที่ที่อยู่ถาวรไป แต่ส่วนมากชัยภูมิก็มักเป็นร่อง เพราะบ้านหลวงได้เลือกชัยภูมิที่ดีที่สุดไว้แล้ว น้ำสำหรับใช้ในการเกษตรกรรมซึ่งไหลมาจากภูเขาเพื่อหล่อเลี้ยงไร่นา เป็นระบบส่งน้ำหรือเหมืองที่ขุดขึ้น ฝ่ายหลวงและเหมืองหลวง ก็คือคลองส่งน้ำสายหลักที่ขุดขึ้นเพื่อนำน้ำมาจากต้นน้ำในธรรมชาติ อาจเป็นน้ำตก ต้นสายของแม่น้ำหรือแม่น้ำที่อยู่ใกล้เคียง เหมืองหลวงเส้นหลักนี้จะนำน้ำจากแหล่งน้ำดังกล่าวผ่านเข้ามายังบริเวณไร่นาของหมู่บ้าน จากเหมืองหลวงนี้จะมีคลองส่งน้ำย่อยๆ ขุดขึ้น เพื่อลำเลียงน้ำไปยังพื้นที่เพาะปลูกที่อยู่รอบๆ หรือถัดๆ ไป เหมืองฝ่ายเป็นระบบย่อยอยู่ในระบบใหญ่ของสังคมชุมชน เหมืองฝ่ายเป็นกลไกที่สำคัญของการผลิต บทบาทที่เหมืองฝ่ายมีอยู่ก็คือ ทำหน้าที่จัดการน้ำหน่วยที่ประกอบกันขึ้นเป็นระบบเหมืองฝ่ายได้แก่ชาวนาผู้ต้องการใช้น้ำ

ฝายน้ำตก : ฝายแม่หาด ฝายลูกแรกของน้ำแม่กลางที่ส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่เกษตรกว่า 3,500 ไร่ ความยาวของลำเหมืองกว่า 9,800 เมตร ด้วยทำเลที่ตั้งของตัวฝายที่ตั้งอยู่บนน้ำตกแม่กลาง ทำให้มีปริมาณน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี

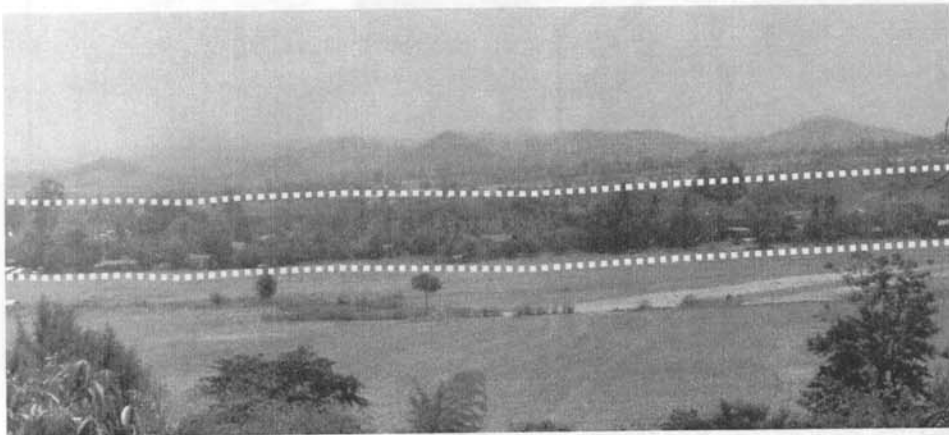
แผนที่แสดงที่ตั้งเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, พ.ศ. 2549

"ทุ่งหลวง" มองจากหมู่บ้านลิ้หลวงไปสู่ตัวเมืองลิ้ (วัดพระธาตุ
ดวงเดียว) มองจากทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตก

"ทุ่งหลวง" หรือ "ทุ่งกาด" เป็นทุ่งนา
ผืนใหญ่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำลิ้
และอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองลิ้
เนื่องจากภูมิศาสตร์ของเมืองลิ้จะลาด
ชันจากทางทิศตะวันตกมายังทิศ
ตะวันออก ทำให้พื้นที่ราบจากเชิง
เขาทางตะวันตกมาจรดน้ำแม่ลิ้ บริเวณ
ขีดเส้นประจะแสดงแนวเขตหมู่บ้านลิ้
หลวง ซึ่งตั้งหมู่บ้านตามแนวตลิ่งสูง
จากแม่น้ำลิ้ (มองจากทางทิศตะวัน
ตกไปสู่ทิศตะวันออก)

ฝายในลำห้วยสาขาของน้ำลิ้ เป็นฝายไม้ขนาดเล็กที่มีระบบการ
จัดการน้ำแบบเครือญาติ จึงมีชื่อเรียกว่า "ฝายชะกุ่ม" ในภาพ
คือฝายที่บ้านแม่หว่าง อ.ลิ้ จ.ลำพูน

รายชื่อบ้านหลวง วัดหลวง เมืองหลวง กุ่งหลวง
จากการสำรวจภาคสนาม ปี พ.ศ.2548-2549

อำเภอ/กิ่งอำเภอ	ชื่อบ้านหลวง	ชื่อวัดหลวง	ชื่อเมืองหลวง	ชื่อกุ่งหลวง
๒๕	บ้านหลวงลี	วัดลีหลวง	เมืองหลวงไม่มี	ทุ้งหลวง
ฮอด/อมก๋อย	บ้านหลวงฮอด	วัดหลวงฮอด	เพราะเป็นลำห้วย เมืองหลวง	ไม่มีทุ้งขนาดใหญ่ (อาจเคยมีทุ้งหลวง แต่น้ำท่วมหมดแล้ว)
ดอยเต่า	บ้านหลวงดอยเต่า	วัดบ้านหลวง	เป็นที่สูงใช้ฝาย ลำห้วย	ทุ้งหลวง
จอมทอง	บ้านหลวงจอมทอง	วัดพระธาตุจอมทอง	ฝายเมืองหลวง	ทุ้งหลวงเมืองก้าง
บ้านโฮ่ง	บ้านโฮ่งหลวง	วัดบ้านโฮ่งหลวง	เมืองหลวง (มีหลายเส้น)	ทุ้งหลวง
(บ้านตาล)*	บ้านหลวง (บ้านตาลใต้)	วัดบ้านหลวง (วัดลี้วัน)	ฝายลำห้วย	ไม่มีทุ้งขนาดใหญ่ เรียกชื่อทุ้งตามชื่อ ฝาย
(เมืองตื้น)** ต.แม่ตื้น	บ้านหลวงเมืองตื้น	วัดหลวง (วัดจอมแจ้ง)	ฝายลำห้วย	ทุ้งหลวงเมืองตื้น ทุ้งหลวงม่อนจอง

* บ้านตาลเดิมเป็นเมืองหนึ่ง มีความสำคัญเท่าๆ กับเมืองฮอด มีตำนานระบุที่ตั้งเมืองชัดเจน เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติลัวะ เรียกว่า ลัวะจาวต่าน แม้ถูกลดฐานะเป็นหมู่บ้านไปแล้ว แต่ความคิดความรู้สึกของชุมชนยังผูกพันกับตัวตนที่สืบทอดมา จึงยังคงมีบ้านหลวง/วัดหลวง ของตัวเอง แทนที่จะถือเอาวัดหลวงฮอดเป็นวัดหลวงของหมู่บ้าน

** ต.แม่ตื้น เดิมคือ เมืองตื้น ในตำนานเรียกว่า เมืองตื้นนันทบุรี เป็นเมืองสำคัญในหุบเขา แม้จะถูกลดฐานะลงเป็นตำบล แต่ชาวบ้านยังคงเรียกว่า เมืองตื้น อีกทั้งเป็นเมืองที่มีบ้านหลวง วัดหลวง ทุ้งหลวง และฝายหลวง ของตนเอง

บ้านหลวง ท่งหลวง วัดหลวง ฝ่ายหลวง และหมู่บ้านทั้งหลายที่รายล้อมและอยู่ถัดออกไป วางตัวอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ของโหล่งสำคัญในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตอนใต้ โหล่งเหล่านี้โดยมากเป็นที่ราบเชิงเขา ที่ราบในหุบเขา หรือที่ราบบนภูเขา โดยมากชาวบ้านจึงตั้งชื่อเรียกกลุ่มผู้ตั้งถิ่นฐานควบกับชื่อภูมิศาสตร์ เช่น โหล่งลี่ โหล่งฮอด บ้านโฮ้งโหล่งลี่ โหล่งเมืองตื้น โหล่งคอยเต่า โหล่งจอมทอง เป็นต้น ในบางกรณีเรียกว่าโหล่งตามด้วยเมือง เช่น โหล่งเมืองลี่ โหล่งเมืองฮอด เป็นต้น การที่เรียกชื่อโหล่งกับเมืองควบกัน

เพราะชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในโหล่งเหล่านี้ถือว่าพวกตนเป็นส่วนประกอบของตัวตนที่เรียกว่า เมืองนั่นเอง ในที่สุด โหล่ง จึงกลายเป็นถ้อยคำที่ประกอบขึ้นด้วยแกนร่วมที่สำคัญ 2 แกน คือ แกนภูมิศาสตร์ (ส่วนมากอยู่ในหุบหรือแอ่งเดียวกัน) และแกนสังคม กล่าวคือ ชุมชนใช้ชีวิตสังคมร่วมอยู่บนกายภาพที่เฉพาะเจาะจงร่วมกันในแอ่งหรือหุบเขา คอยหลวง บ้านหลวง ท่งหลวง และเหมืองหลวง จึงกลายเป็นเสมือนใจกลางของโหล่งในแง่สังคมไป และในที่สุดโหล่งกับเมืองก็ผสมผสานกันอย่างแน่นแฟ้น

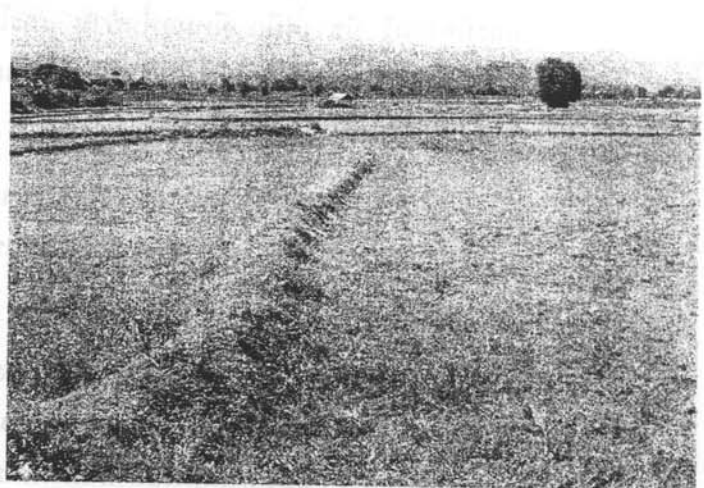
โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, พ.ศ. 2549

แผนที่แสดงโหล่งในพื้นที่ตอนใต้ของ
แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ได้แก่ โหล่งจอมทอง
โหล่งฮอด โหล่งคอยเต่า โหล่งลี่ โหล่ง
เมืองตื้น โหล่งบ้านตาน

ทุ่งหลวงเมืองลี : ทุ่งนาที่ราบขนาดใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของบ้านลีหลวง มีเนื้อที่ประมาณ 700 ไร่ ใช้น้ำจากฝายห้วยแม่แต๊ะ ฝายลูกสุดท้ายของลำห้วยแม่แต๊ะ ห้วยสาขาของแม่น้ำลี ทุ่งหลวงแห่งนี้มีความจำกัดเรื่องทรัพยากรน้ำที่มีน้ำน้อย ประกอบกับลักษณะดินที่เป็นดินทรายทำให้สามารถทำการเกษตรได้เฉพาะในฤดูฝน

ทุ่งหลวงเมืองกำ (จอมทอง) : ตั้งอยู่ในเขตอำเภอจอมทอง เป็นทุ่งนาขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ประมาณ 500 ไร่ รับน้ำจากฝายแม่ป้อน และฝายตาดมื่น เป็นพื้นที่ทุ่งหลวงของชาวบ้านเมืองกำ หมู่บ้านที่เชื่อว่าเป็นเมืองโบราณก่อนที่จะย้ายเมืองไปตั้งยังเมืองจอมทองปัจจุบัน จึงปรากฏร่องรอยทุ่งหลวงมาจนถึงปัจจุบันนี้

ทุ่งหลวงบ้านโฮ้ง : ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของบ้านโฮ้งหลวง เป็นพื้นที่การเกษตรขนาดใหญ่ริมแม่น้ำ ปัจจุบันทุ่งหลวงมีเนื้อที่เล็กลง เพราะการขยายตัวของหมู่บ้าน เข้าไปในเขตทุ่งนา ทุ่งหลวงปัจจุบันเป็นพื้นที่การเกษตรที่สำคัญแห่งหนึ่งของชาวบ้านโฮ้งหลวง สามารถทำการผลิตได้เกือบตลอดทั้งปีพืชที่นิยมปลูกคือ ข้าวและหอมแดง

จากบ้านเป็นเมือง

ในพื้นที่ที่มีบ้านทั้งหลายเรียงรายอยู่ในโหล่งเมืองต่างๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนนี้ ชาวบ้านผู้อยู่อาศัยใช้คำว่า "บ้าน" แทนตัวตนของระบบสังคมหน่วยหนึ่ง ซึ่งก็เป็นคติที่ใช้กันมานานในหมู่ชนชาติไท ที่เรียกชื่อว่า บ้านหนองดู่ บ้านเกาะ บ้านล้อง ฯลฯ ก็เป็นไปเพื่อขยายความชี้แจงลงไปว่า ตัวตนของระบบสังคมนั้นครอบคลุมพื้นที่อยู่ ณ ตำแหน่งไหน ส่วนที่เรียกว่า บ้านหลวง ก็เพื่อเจาะจงลงไปว่า เป็นบ้านสำคัญที่เป็นหลักหรือเป็นใจกลางของความสัมพันธ์ในบรรดาบ้านทั้งหลายที่อยู่รายล้อม และอยู่ถัดๆ ไป เช่น บ้านลี้หลวงเป็นใจกลางของบรรดาชุมชนทั้งหลายในโหล่งเมืองลี้ เป็นต้น ที่กล่าวว่าเป็น ใจกลาง นี้ควรขยายความต่อไปว่า ใจกลางอาจมีความหมายอีกลักษณะหนึ่งคือ เป็นหลักยึด เป็นใจกลางแหล่งรวมของตัวตนที่อาจสงครึ้ม หรือมีศรีสำหรับการถ่ายทอดตัวตน หรือลักษณะที่เด่นชัดแท้จริงของตน ให้กระจายไปรอบด้าน ไปยังสิ่งที่อยู่รอบๆ ใจกลางนั้นได้อย่างเหมาะสม หรือตามศักยภาพที่ควรจะทำให้ความเป็นใจกลางของบ้านหลวง วัดหลวง ท่งหลวง และฝายหลวง แสดงออกเด่นชัดในแง่ที่ว่า บ้านหลวงเป็นหรือมักจะเป็นหมู่บ้านแรกๆ ที่ตั้งขึ้นก่อนหมู่บ้านอื่น มีคนอยู่หนาแน่น มีผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์ และมีความรู้ มีช่างฝีมือ มีหมอพื้นบ้าน และโดยเหตุที่บ้านหลวงได้ครอบครองท่งหลวงก็มักจะสามารรถสะสมผลผลิต และปัจจัยในการดำรงชีวิตได้พอเพียงที่จะเป็นหลักยึดของลูกหลาน เครือญาติ ที่จะขยายออกไปตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ใหม่ๆ

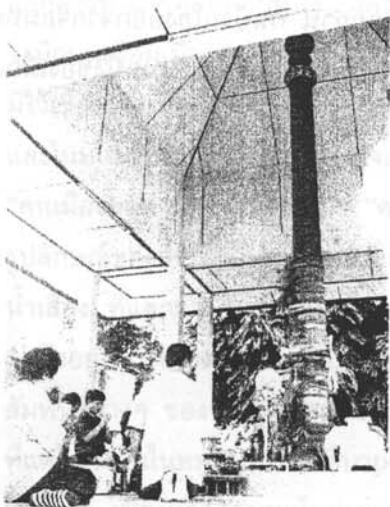
ฝายหลวงและเหมืองหลวง ย่อมวางอยู่บนตำแหน่งเหมาะสมที่จะส่งน้ำออกไปสู่พื้นที่สองฝั่งลำเหมือง ในขณะที่วัดหลวง ก็คือวัดที่ตั้งขึ้นก่อนเป็นวัดแรกๆ มีประวัติศาสตร์เก่าแก่ เป็นแหล่งรวมความรู้และเป็นแหล่งผลิตปัญญาชน ตลอดจนผลิตช่างฝีมือ

การที่ชุมชนมีระบบ มีการจัดวางตำแหน่ง การเรียงตัวกันของดอยหลวง บ้านหลวง ท่งหลวง วัดหลวง ฝายหลวง นั้นย่อมเป็นสิ่งสะท้อนถึงการมีความรู้ ว่า สิ่งใดเป็นหลัก สิ่งใดเป็นรอง การมีลำดับ การจัด จังหวะให้สิ่งต่างๆ อยู่ในพื้นที่หรือตำแหน่งที่เหมาะสม สะท้อนว่ามีการจัดระบบทางพื้นที่ แสดงความรู้ว่า สังคมหรือชุมชนจะสืบทอดและผลิตซ้ำตัวเองได้ด้วยแบบแผนและวิธีการแบบไหน มีเป้าหมายที่สังคมได้คาดหวังไว้แล้วว่าต้องการจะให้สิ่งใดเกิดขึ้น โดยเฉพาะก็คือชุมชนย่อมมีความคิดว่า แบบแผนที่จัดระบบนี้ต้องให้ประโยชน์บางอย่าง

คำว่า "เมือง" ยังคงเป็นคำที่ได้รับความนิยม ยอมรับ ใช้เป็นหน่วยเรียกชื่อหมู่พวกของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่รวม "เมือง" เดียวกันอยู่ อันที่จริงก็นับว่ายากที่จะเจาะจงลงไปว่าที่ไหนคือเขตของเมืองไหน เพราะบัดนี้มีเขตอำเภอและจังหวัดแบ่งแยกผู้คนออกจากกันตามความต้องการของการปกครองแล้ว แต่กระนั้น หน่วย "เมือง" ก็ยังคงเป็นที่นิยมใช้ของท้องถิ่นอยู่นั่นเอง เมื่อพิจารณาดูโดยบริบทแล้ว พอจะตั้งเป็นกฎเกณฑ์ได้ว่า เมือง เป็นคำที่ชาวบ้านใช้เรียกชุมชน หรือสังคมที่ซับซ้อนกว่าบ้าน เมืองมิใช่เพียงเป็นที่ตั้งของบ้านหลายๆ บ้านมารวมกัน เมืองเป็นจินตภาพที่ซ้อนทับลงไปบนพื้นที่ภูมิศาสตร์ของ บ้าน ความเป็นเมืองนอกจากจะหมายถึง ความสัมพันธ์โยงยึดของคนในหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านแล้ว ยัง

หมายถึงความเชื่อมโยงกับจินตภาพ หรือจักรวาลทัศน์ ที่อธิบายเรื่องกำเนิดและชีวิตหลังความตายของมนุษย์อีกด้วย

ลักษณะประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า เมืองเป็นจินตภาพที่ซับซ้อนแตกต่างไปจากบ้านก็คือ ในทุกเมืองย่อมมี เสาหลักเมือง และ หอผีเมือง ตั้งอยู่ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เราพบเสาหลักเมืองและหอผีเมือง ณ พื้นที่อันเป็นที่ตั้งของบ้านหลวง นี่เป็นการสำคัญลงไปว่า บ้านหลวงก็คือใจกลางของเมือง เมืองจึงไม่ใช่จุดที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีเพียงชุมชนอาศัยทำมาหากินอยู่เท่านั้น แต่เมืองคือตัวแทนของระบบชุมชนสังคมที่เชื่อมโยงกันด้วยอุดมการณ์และจินตภาพบางอย่าง รวมทั้งมีชนบหรือการปฏิบัติที่สะท้อนถึงการมีอยู่หรือจินตภาพของอุดมการณ์นั้น สิ่งนั้นก็คือ เสาหลักเมืองและหอผีเมือง ดูคล้ายกับว่า เมือง จะต้อง มี เจ้าเมือง ปกครอง แต่แท้ที่จริงเมืองไม่ได้ขึ้นกับเจ้าเมืองเสมอไป เพราะเมืองผ่านช่วงประวัติศาสตร์หลายช่วง รวมทั้งในช่วงหลังสงครามแล้วมีการฟื้นฟูขึ้นใหม่ สิ่งที่เป็นหลักจริงๆ กลับเป็นอุดมการณ์ร่วมกัน ที่ใช้เสาหลักเมืองและหอผีเมืองเป็นวัตถุทางสัญลักษณ์แทนอุดมการณ์หรือจินตภาพนั้น การแสดงออกและการปฏิบัติต่อวัตถุทางสัญลักษณ์นี้ ก็ยังยึดถือดำเนินการสืบเนื่องมา โดยผู้ที่อยู่ในถิ่นฐานเมืองนั้นจนถึงปัจจุบันนี้

เสาหลักเมืองลี่

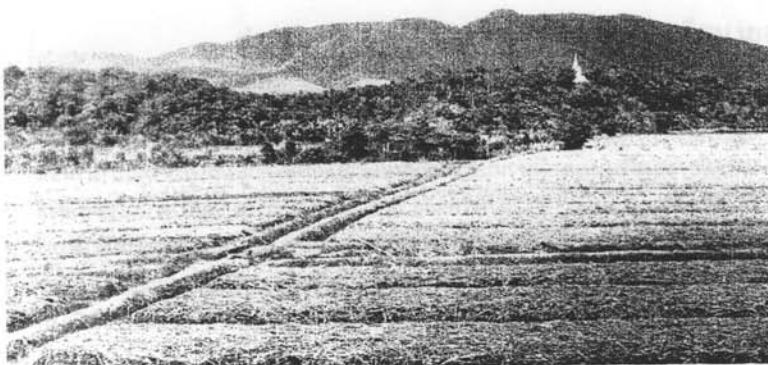

เลี้ยงเมือง, เลี้ยงผีเมือง

เมืองลี่ ดำเนินการก่อสร้างขึ้นโดยเจ้าแม่จามรี ตั้งอยู่ทางทิศใต้สุดของลำพูน เป็นเมืองหน้าด่านสำคัญของเมืองลำพูน ด้วยความที่เป็นเมืองโบราณ เมืองลี่จึงมีเสาหลักเมืองของตัวเอง และจัดงานประเพณีเลี้ยงเสาหลักเมืองขึ้นเป็นประจำทุกปี ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 เหนือ ชาวบ้านลี่หลวง และตัวแทนจาก 12 หมู่บ้าน ในเขตเมืองลี่ เข้าร่วมงานนี้ ในวันทำพิธี เจ้าเมืองลี่ 9 องค์ ได้แก่ เจ้าน้อย เสนาพ่อเมือง เจ้าบุญจันทร์ เจ้ากาเดแล้ เจ้ากำเวียงนิวเมืองาม เจ้าตะเม้าะ เจ้าปู่เหลียง เจ้าหลวงข้อมือเหล็ก และเจ้าจองสูง ถูกอัญเชิญให้มารับเครื่องบูชา รายชื่อเจ้าเมืองทั้ง 9 คือรายชื่อผีเมืองที่ดูแลเมืองลี่ และรักษาเขตแดนเมืองทุกทิศ

การค้นพบว่ามีเสาหลักเมืองอยู่ ณ "บ้านหลวง" ของทุกเมืองตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีความสำคัญมาก เพราะแสดงว่าเมืองเหล่านี้ตั้งขึ้นมาภายใต้แนวความคิดและจินตนาการบนหน่วยพื้นที่ที่เป็นตัวตนของตนเอง ด้วยอุดมการณ์ที่เป็นอิสระ ชุมชนก็มีเสาหลักเมืองของตนเอง ทั้งๆ ที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐที่เหนือกว่า กล่าวในแง่องค์อำนาจหรืออธิปไตย แทนที่เมืองจะอาศัยเสาหลักเมืองของเมืองหลวง เช่น เสาอินทขิล เป็นเสาหลักเมืองใจกลางเชียงใหม่ อันเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา และยังเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่การสำรวจภาคสนามกลับได้พบว่า เสาอินทขิลไม่ได้มีฐานะเป็นหลักแทนเสาหลักเมืองในท้องถิ่นของโหล่งต่างๆ ที่อยู่ในเขตเชียงใหม่ และยิ่งไม่ใช่สำหรับล้านนา ชุมชนมองเห็นเมืองของตนในฐานะศูนย์กลางของโหล่งขนาดใหญ่ เป็นศูนย์กลางที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง แม้ว่าความสัมพันธ์กับเมืองหลักจะมีอยู่ แต่ดูเหมือนว่า ประวัติศาสตร์อันยาวนานของเมืองแต่ละเมืองย่อมมีความสำคัญและบ่งการความเข้าใจของชุมชนมากกว่า ดังนั้น สำหรับชุมชน ใจกลางของเมืองก็คือ เสาหลักเมือง และ หอผีเมือง ของเขาเอง ไม่ใช่ของอาณาจักร

ตัวอย่างกรณี บ้านโฮ้ง ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นกลุ่มบ้านหรืออำเภอหนึ่งๆ นั้น แท้จริงชาวบ้านถือว่ามีฐานะเป็นเมืองเมืองหนึ่ง ตามประวัติศาสตร์ชุมชนเรียกว่า "เวียงหวาย" ตั้งอยู่ในโหล่งที่ราบล้อมรอบด้วยภูเขาทุกด้าน บ้านโฮ้งเป็นเมืองที่อ้างอิงถึงพระเจ้าแปดเหลี่ยม เป็นผู้ปกครององค์สุดท้าย ภูมิศาสตร์ของบ้านโฮ้งถูกปิดล้อมด้วยดอยสำคัญ 4 ดอย ทิศเหนือคือ ดอยช้าง กันบ้านโฮ้งกับเมืองลี ทิศตะวันออกคือ ดอยไถ่เขี้ย กันบ้านโฮ้งกับแม่ทาและป่าซาง ทิศตะวันตกคือ ดอยกาน กันบ้านโฮ้งออกจากจอมทอง ทิศเหนือเป็นดอยลูกเดี่ยว เรียกว่า ดอยแดน กันบ้านโฮ้งออกจากเวียงหนองล่อง ณ มุมหนึ่งของเมืองมีหอผีพระเจ้าแปดเหลี่ยม ซึ่งตามตำนานเล่าว่า ครองเวียงหวาย เป็นหอผีเมือง

แดนเมือง

"เทือกเขาดอยไถ่เขี้ย" ทอดด้วยยาวทางทิศตะวันออกของอำเภอบ้านโฮ้ง เป็นเขตแดนระหว่าง อ.บ้านโฮ้ง และ อ.แม่ทา จ.ลำพูน

ภูเขาที่กั้นขวางภูมิศาสตร์ท้องถิ่นอยู่ เป็นเสมือน
เขตแดนที่กั้นพื้นที่หนึ่งออกจากอีกพื้นที่หนึ่ง
ตำนานของหมู่บ้านจึงมักใช้สันภูเขาเป็นเขตแบ่ง
แดนเมือง

"เมือง" ในความเข้าใจของชุมชนอาจมีเขตแดนทางภูมิศาสตร์คือ พื้นที่ในหุบที่ล้อมรอบด้วยภูเขา
และกั้นอาณาเขตไว้ด้วยภูเขาหรือลำน้ำ คอยที่กั้นอยู่นั้นทำให้เกิดเป็น "พื้นที่" ในมโนสำนึกว่าพวกตนอยู่
แยกต่างหากจากอีกพวกหนึ่ง หลังภูเขาที่เป็น "แดน" บางทีจึงเรียกคอยที่กั้นอยู่ว่า "คอยแดน" แม้ว่า
จะมีถนนเชื่อมเมืองทุกเมืองเข้าด้วยกันแล้วในสมัยปัจจุบัน แต่ถนนมีความหมายคนละบริบทกับภูเขา ถนน
มีไว้เชื่อมโยงเมืองต่างๆ เข้าด้วยกัน แต่คอยก็ยังคงเป็น "แดน" หรือ "พรมแดน" ที่มีอยู่ปรากฏแก่สายตา
และในมโนสำนึก ด้วยความเข้าใจเช่นนี้เอง ชาวบ้านจึงเรียกตัวเองว่าเป็น "คนบ้านโฮ้ง" "คนเมืองลี"
"คนเมืองฮอด" "คนเมืองตื้น" "คนคอยเต่า" เป็นต้น ความเป็นคนเมืองไหนมิได้ปรากฏแต่เฉพาะใน
รูปลักษณะของการตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน ณ หุบเขา ราวห้วยหนึ่งๆ ที่กั้นแดนไว้ด้วยภูเขาหรือลำน้ำ แต่
น้ำเสียง ที่แตกต่างกันของคนเมืองต่างๆ ลักษณะและวิธีการผสมผสานเรื่องของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ผู้
อาศัยอยู่ใน "เมือง" นั้น ก็เป็นสัญลักษณ์อันประจักษ์ได้อย่างถ่องแท้ว่า ระบบการตั้งถิ่นฐานและความ
สัมพันธ์ต่างๆ ของคนในแต่ละเมือง ได้สร้างลักษณะเฉพาะประจำถิ่นขึ้น จนบ่งการให้เกิดการสร้างเสียง
ที่แตกต่างกันในหมู่คน การอธิบายเรื่องเสียงของชาวบ้านตรงกันข้ามกับที่คนข้างนอกเข้าใจ คนข้างนอก
เข้าใจว่า เมืองหรือกลุ่มชนในย่านหนึ่งมีเสียงพูด "แตกต่าง" จากอีกเมืองหรืออีกกลุ่มชนหนึ่งที่อยู่ถัดไป
ชาวบ้านกลับอธิบายโดยเน้นความ "เหมือนกัน" ว่า การที่พวกเขาแตกต่างจากเมืองหรือย่านอื่น ก็เพราะ
พวกเขามีเสียงเหมือนกัน

บทที่ 3

ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และเขตเศรษฐกิจของเมือง 7 เมืองตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

โหล่งเมืองฮอดในอดีตตั้งอยู่บนที่ราบริมแม่น้ำปิงที่ล้อมรอบด้วยภูเขา

เมืองฮอด

ประวัติศาสตร์และตำนาน

"เมืองหอด" หรือ "เมืองฮอด" เป็นเมืองเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง น่าจะเป็นที่อยู่อาศัยของชาวลัวะมาแต่โบราณ ดังมีตำนานกล่าวถึง เมืองสร้อยศรีสุข บริเวณที่ราบนี้ ตำนานจามเทวีวงศ์ในสมัยต่อมา กล่าวว่า เมืองฮอดสร้างขึ้นโดยพระนางจามเทวี เมื่อครั้งเดินทางขึ้นมาจากเมืองละโว้ (ลพบุรี) เพื่อมาปกครองเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 เวียงหอดสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักไพร่พล และสะสมเสบียงอาหาร เพื่อเดินทางไปยังหริภุญไชย ชื่อ "เมืองหอด" หมายถึง การมาถึงหรือลู่ถึง หรือมาถึง ณ เมืองนี้ หลังจากที่พระนางจามเทวีเสด็จมาปกครองเมืองลำพูนแล้ว ก็ให้เสนาที่ติดตามมาชื่อ แสนไท้ เป็นผู้ปกครองเมืองฮอด เมืองฮอดกลายเป็นศูนย์กลางการค้าและเมืองหน้าด่านที่สำคัญของเมืองหริภุญไชย

ในสมัยล้านนา ในเวลาต่อมาเมืองฮอดก็ยังคงเป็นเมืองสำคัญ เพราะเป็นเมืองที่มีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง เป็นเส้นทางการค้าสำคัญระหว่างล้านนากับอยุธยา ในขณะเดียวกันจากเมืองฮอดก็สามารถเดินทางตัดข้ามภูเขาไปยังเมืองหงสาวดี เขตหัวเมืองมอญได้อีกด้วย

ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองหอดปรากฏอยู่ในตำนานพื้นเมืองหลายฉบับ ที่ได้รับการกล่าวถึงมาก คือในโคลงมังทรารบเชียงใหม่ เค้าโครงเรื่องเป็นการบรรยายเกี่ยวกับการขับดันเชลยเมืองเชียงใหม่ไปเมืองพม่า ตามประเพณีธรรมเนียมของการทำสงคราม เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2157-2158 ในโคลงฉบับดังกล่าวได้บรรยายถึงเมืองหอดไว้ตอนหนึ่งว่า

มานอนเมืองหอดข้าง	ชลนที
ปลดเปลื้องคนไหนหนี	ไปรู้
เขามังมูลมี	ชาวเข้า พระเอย
กีย่อมชุมเชื้อผู้	เผ่าอันนอกอุย ๗
เพราะเรืออยุธยาค้า	เที่ยวเทิง
มีกาดแกมรีเลิง	ชุมมือ
ชาวเชียงหลังไหลเอิง	เมืองหอด เรียมเอย
สนุกสนันขายแล้วซื้อ	พร้อมถ้ำเป็นสกุสี ๗

โคลงดังกล่าวแสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองหอด ว่าเคยเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ และยังเป็นบ้านเมืองใหญ่โตที่มีทั้งเศรษฐกิจ พ่อค้า และเจ้านายอาศัยไปมาค้าขาย จึงไม่น่าแปลกใจที่มีซากวัดวาอารามกระจายอยู่ทั่วไป นอกจากเมืองหอดจะปรากฏในตำนานในฐานะเป็นเมืองการค้าสำคัญแล้ว ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ก็ยังอ้างถึงเมืองหอดในฐานะเป็นเมืองหน้าด่านทางทิศใต้ของเมืองเชียงใหม่ ดังบทความที่ปรากฏตอนหนึ่งว่า

"...ในขณะที่บัดนั้นน้ำแม่ระมิงค์นั้นก็ไหลไปวันออกเมืองหริภุญไชยพญามังตราจุ๋จ๋อและไปมั่งหลุงกลางก็แปลงหนังสือสอดค้นไปกราบทูลกษัตริย์เจ้าอังวะก็ฟ้าง(ฟัง)เอาฟ้าสุทโธธัมมิกราชก็คุมเอาอีพลสกลโยธาได้ 9 หมื่นแล โปะทั้งหลายคือว่า 19 เจ้าฟ้าเขาก็เร่งรัดจัดกันมาเร็ววันเร็วคืนก็มาข้ามป่าแดงมาทั้งเมืองปายสาย 1 มาทั้งเชียงดาวสาย 1 มาทั้งเมืองฮอดสาย 1 กษัตริย์เจ้าอังวะคาดเอาคำไปทับทั้งหลายว่าหือได้ แผวเวียงล้านนาเชียงใหม่วันเดียวกันนั้นแท้..."²

เมืองฮอดเป็นหนึ่งในเส้นทางเดินทางทัพในสมัยโบราณที่เชื่อมต่อระหว่างล้านนากับพม่าด้วย และมักเป็นจุดหยุดทัพของทหารพม่าเมื่อครั้งที่จะเข้ามาตีเชียงใหม่อาจด้วยเป็นเมืองที่สำคัญของเชียงใหม่ตนเอง

ซากเจดีย์เก่าแก่ขนาดใหญ่หลายแห่ง กระจายอยู่ทั่วไปในที่ราบริมแม่น้ำปิงอันเป็นที่ตั้งของเมืองฮอดโบราณ เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญและความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาของชุมชนแห่งนี้

ในทางพุทธศาสนาก็มีการกล่าวถึงเมืองฮอดปรากฏอยู่ในตำนานและพงศาวดารด้วยเช่นกัน เช่น ในตำนานพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด กล่าวถึงเมืองฮอดไว้ตอนหนึ่งว่า

"...พระพุทธเจ้าทำนายไว้ว่า คันกุนิพพานไปแล้วจึงเอาพระธาตุข้อมือ
ูก้าซ้ายมาจุไว้แกมเกสาธาตุนี้ในที่นี้เมืองอันนี้ก็จักเสมอดังเมืองฟ้าดาวดิง
สาชะแล พระกล่าวเท่านั้น แล้วสระเต็จไปเถิงเมืองแพร์ เมืองสาย เมือง
ส้อยชายขวา ทำเมืองลี ไปดอยเก็ง เมืองหอด รอดหัวเคียนขึ้นไป เมืองละ
พูนเชียงใหม่ เมืองตืน เมืองยวม ทราง (ธราง) สะดงทางท่า รอดนครกุสสินา
ราย แลเมืองสาวัดถิเข้าสู่เขตะวันเล่าแล..."³

เมืองที่ปรากฏในตำนานทางพุทธศาสนาหรือตำนานพระธาตุนั้น ย่อมเป็นเมืองที่มีความสำคัญทาง
พุทธศาสนา และความเจริญรุ่งเรืองของสถานที่แห่งนั้น ในตำนานพื้นเมืองน่านนี้กล่าวถึงดอยเก็ง อัน
เป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุ ที่ชาวเมืองฮอดและดอยเต่าให้ความเคารพนับถือ และกล่าวถึงเมืองหอด
ในฐานะเป็นเส้นทางผ่านมายังเมืองละพูน (ลำพูน) และเมืองเชียงใหม่ นัยในตำนานพระเจ้าเลียบโลกชี้
ให้เห็นว่า เมืองใดที่พระพุทธเจ้าประทานพระธาตุ เมืองนั้นมักเป็นเมืองที่มีความสำคัญและเจริญรุ่งเรือง
หากเมืองใดเป็นเพียงบ้านเล็กเมืองน้อย พระพุทธองค์มักประทานรอยพระพุทธบาทแทน

หลักฐานทางโบราณคดีแสดงความเก่าแก่ของเมืองฮอดที่ปรากฏชัดเจน บ่งบอกให้ทราบถึงอายุ
ของสิ่งก่อสร้างและวัดวาอารามต่างๆ ในเมืองฮอดที่มีวัดทั้งหมด 99 วัด ปี พ.ศ. 2502 กรมศิลปากรได้
ขุดค้นและสำรวจโบราณวัตถุในเมืองฮอดก่อนหน้าที่จะมีการสร้างเขื่อนยันฮี เจดีย์โบราณหลายแห่งถูก
ขุดเพื่อเก็บรวบรวมหลักฐานโบราณวัตถุ โบราณสถานที่สำรวจส่วนใหญ่เป็นวัดร้างเก่าแก่ที่กระจัดกระจาย
อยู่ในชุมชนฮอด ได้แก่ วัดเจดีย์สูง วัดศรีโฆง วัดดอกเงิน วัดสันหนอง และวัดดอกคำ ผลการวิเคราะห์
รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ร้าง พบว่าสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่มีลักษณะรูปทรงเจดีย์ทรงระฆัง และ
เจดีย์ทรงประสาทศิลปกรรมล้านนา อายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา ส่วนผลของการขุดค้นครั้ง
นั้นพบโบราณวัตถุมากมาย เช่น พระพุทธรูปสำริด พระแก้ว พระพุทธรูปงา ภาพเขียนสี (พระภู) ม้วน

ภาพถ่ายเก่าแสดงการเดินทางและการค้าขายทาง
เรือ ผ่านทางแม่ปิงไปยังบางกอก ชุมชนเมือง
ฮอดเป็นจุดหมายหนึ่งของเหล่าพ่อค้าที่ต้องแวะ
ค้าขายก่อนเดินทางต่อไปยังเมืองเชียงใหม่

กลมปิดทองคำเปลวบรรจุอยู่ในหม้อดินเผาในกรุเจดีย์วัดดอกเงิน นอกจากนี้ยังมีข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องถ้วยจีนที่มีอายุอยู่ในสมัยราชวงศ์หมิง ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 และเครื่องใช้ที่ทำด้วยทองคำ และเงินอีกจำนวนหนึ่ง โบราณวัตถุที่พบส่วนใหญ่กำหนดอายุอยู่ที่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 หรือในช่วงยุคทองทางด้านพุทธศาสนา และศิลปวัฒนธรรมของล้านนานั้นเอง⁴

หลังจากที่ล้านนารวมกับสยาม เมืองหอดก็กลายมาเป็นส่วนหนึ่งในการปกครองของเชียงใหม่ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2460 เมืองหอดจึงขึ้นเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ ใช้ชื่อว่า "เมืองฮอด" โดยอาณาเขตครอบคลุมถึงอำเภอมก๋อย และอำเภอดอยเต่าในปัจจุบัน

เมืองหอดหรืออำเภอฮอดในยุคหลังราวหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา ยังคงความเป็นศูนย์กลางการค้าของเชียงใหม่มาโดยตลอดเป็นท่าเรือที่รู้จักกันดีของพ่อค้าที่เดินทางค้าขายระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ ชุมชนการค้าที่รู้จักกันดีของเหล่าพ่อค้าแม่ขายในสมัยนั้นก็คือ บ้านวังลุง ที่เป็นชุมชนขนาดใหญ่ เป็นแหล่งค้าขายที่มีสินค้าจากทั่วทุกสารทิศมารวมกันอยู่ที่แห่งนี้ เช่น เหมียง⁵ จากทางตอนเหนือของเมืองเชียงใหม่ เช่น ดอยสะเก็ด แม่ริม ก็ถูกลำเลียงลงเรือล่องตามแม่น้ำปิงมาขึ้นท่าที่วังลุง แล้วขายต่อให้กับพ่อค้าวัวต่าง บรรทุกหลังวัวนำไปขายต่อยังหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่ลึกเข้าไปในเขตอำเภอมก๋อยและแม่สะเรียง ปลาทุเค็ม และเกลือขนลงเรือมาจากกรุงเทพฯ มาขึ้นท่าที่วังลุงเพื่อนำไปขายต่อ ในขณะเดียวกันพ่อค้าวัวต่างก็ลำเลียงของป่า เช่น หนังก่อ หมาก พลุ จากชาวเขามาขายที่วังลุงด้วยเช่นกัน เรียกได้ว่าเมืองฮอดทำหน้าที่เป็นทั้งศูนย์กลางของการกระจายสินค้าจากแหล่งต่างๆ ไปยังชุมชนทางตอนใต้ของเมืองเชียงใหม่ ขณะเดียวกันก็เป็นศูนย์กลางที่รวบรวมสินค้า โดยเฉพาะของป่าส่งไปยังกรุงเทพฯ

ล่วงเข้า พ.ศ. 2501 เมื่อรัฐบาลมีนโยบายพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 หนึ่งในแผนพัฒนาที่สำคัญคือการสร้างเขื่อนเก็บน้ำ และเขื่อนนอกประสงค์ โดยเฉพาะเขื่อนยันฮี การตัดสินใจสร้างเขื่อนดังกล่าว ทำให้ที่ราบริมแม่น้ำปิงกลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ หมู่บ้านหลายแห่งตั้งแต่ตำบลบ้านตาก จังหวัดตาก กลายเป็นหมู่บ้านในเขื่อนน้ำท่วม ชุมชนโบราณหลายแห่ง อาทิ ระแหงแก่งสรวง บ้านท่ง บ้านท่าครั่ง บ้านท่าเดื่อ บ้านแอ่น บ้านน้อย เมืองฮอด ฯลฯ ต้องจมอยู่ใต้น้ำ ชาวบ้านต้องอพยพครั้งใหญ่ บางครอบครัวย้ายบ้านเรือนไปอยู่กับญาติพี่น้องในที่อื่น หลายครอบครัวตัดสินใจอาศัยอยู่บนแพลอยอยู่ริมน้ำ อีกส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่ในที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ที่รัฐบาลจัดสรรให้ในเขตอำเภอดอยเต่าปัจจุบัน (นิคมสร้างตนเองเขื่อนภูมิพล) ชุมชนเมืองฮอดจำเป็นต้องย้ายที่อยู่อาศัย วัดวาอาราม เรือกสวน ไร่นา ถูกทิ้งร้าง ชุมชนร้านค้ากลายเป็นอดีต เหล่าพ่อค้าแม่ขายต่างพากันออกจากพื้นที่ เป็นการยุติบทบาทของเมืองท่าริมน้ำปิงแห่งนี้ไปในที่สุด

เขื่อนยันฮี ตัวแปรสำคัญในการเปลี่ยนแปลงของเมืองฮอดเมื่อกว่าสี่สิบปีที่แล้ว

